

**ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**DEPARTMENT OF ARCHIVAL, LIBRARY AND INFORMATION STUDIES
SCHOOL OF MANAGEMENT, ECONOMICS AND SOCIAL SCIENCES**

Πτυχιακή Εργασία

**«Δημιουργία περιεχομένου σε εφαρμογές σκοτεινού
τουρισμού: Η περίπτωση της Μακρονήσου»**

Χρήστου Μαρίνα (ΑΜ: 18668042)

Επιβλέπουσα: Αντωνίου Αγγελική

Αθήνα, Ιούλιος 2024

Επιτροπή Εξέτασης

Όνοματεπώνυμο: Αντωνίου Αγγελική

Όνοματεπώνυμο: Κουλούρης Αλέξανδρος

Όνοματεπώνυμο: Κυπριανός Κωνσταντίνος

Δήλωση Συγγραφέα Πτυχιακής Εργασίας

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Χρήστου Μαρίνα, με αριθμό μητρώου 18668042 φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής της Σχολής Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Τμήματος Αρχαιονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης, δηλώνω υπεύθυνα ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Η Δηλούσα

Χρήστου Μαρίνα

Ευχαριστίες – Αφιερώσεις

Εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες στους καθηγητές μου για τη συνεχή καθοδήγηση και υποστήριξή τους κατά τη διάρκεια των ακαδημαϊκών μου χρόνων, και ιδιαίτερα στην κ. Αντωνίου Αγγελική, η οποία στάθηκε στο πλευρό μου καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της πτυχιακής μου εργασίας, προσφέροντάς μου πολύτιμη βοήθεια και συμβουλές. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου για την αδιάκοπη στήριξη και ενθάρρυνσή τους καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Επιπλέον, εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου σε όλα τα ακαδημαϊκά μέλη, τους φοιτητές και τους φίλους που ανταποκρίθηκαν στο ερωτηματολόγιο για την έρευνά μου, βοηθώντας με έτσι να συγκεντρώσω τα απαραίτητα δεδομένα και να ολοκληρώσω την εργασία μου με επιτυχία. Τέλος, θα ήθελα να συγχαρώ και τον εαυτό μου για την ανθεκτικότητα και την αφοσίωση που έδειξα στις δυσκολίες του προγράμματος, επιτρέποντάς μου να υλοποιήσω την εργασία μου με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Χάρη σε όλους αυτούς, καθώς και στην προσωπική μου προσπάθεια, κατόρθωσα να αποδώσω τα αποτελέσματα και να ολοκληρώσω αυτή την εργασία.

Ημερομηνία: 08/07/2024

Συγγραφέας: Χρήστου Μαρίνα

Περίληψη στα Ελληνικά

Κεντρικό θέμα της παρούσας πτυχιακής εργασίας αποτελεί η δημιουργία περιεχομένου σε εφαρμογές σκοτεινού τουρισμού, εστιάζοντας στη φύση αυτού αλλά και στις εντυπώσεις που αφήνει στους επισκέπτες του. Ο σκοτεινός τουρισμός εμφανίστηκε για πρώτη φορά σαν όρος το 1966 και χρησιμοποιείται για να περιγράψει τοποθεσίες που έχουν ταυτιστεί με πολέμους, θανάτους και το συναίσθημα του πόνου γενικότερα. Η Ελλάδα, όντας μια χώρα πλούσια σε ιστορία και πολέμους, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι είναι γεμάτη τέτοιους προορισμούς. Πόσο γνωστές είναι όμως οι τοποθεσίες αυτές στο ευρύτερο κοινό και τι προσπάθειες γίνονται για την ανάδειξή τους; Αν και αυτοί οι τουριστικοί προορισμοί, σε ορισμένες περιπτώσεις, γίνονται από τα ελάχιστα υπολειπόμενα στοιχεία που αποτελούν μνήμη των θυμάτων και των μαρτυριών τους, το περιεχόμενό τους μπορεί κάλλιστα να αποθαρρύνει την επισκεψιμότητα. Στόχος μας εδώ είναι να κατανοήσουμε πώς ο σκοτεινός τουρισμός επηρεάζει τις τοπικές κοινωνίες αλλά και το φυσικό περιβάλλον στις τοποθεσίες όπου λαμβάνει χώρα. Βασιζόμενοι στην έρευνα, θα διατυπώσουμε συστάσεις που μπορούν να συμβάλλουν στη βελτίωση της βιώσιμης διαχείρισης του σκοτεινού τουρισμού και στην ανάδειξη των πλευρών του, που είναι κατάλληλες για το ευρύ κοινό. Θα ερευνήσουμε τι είναι ορατό στους επισκέπτες αλλά και τι παραμένει κρυφό, ποιες είναι οι εντυπώσεις που διαμορφώνουν μετά από αυτήν την εμπειρία και ποιες οι προσδοκίες που θα τους κινήσουν σε μια επόμενη επίσκεψη. Το παράδειγμα που θα χρησιμοποιήσουμε για να στηρίξουμε την έρευνά μας θα είναι η περίπτωση του νησιού της Μακρονήσου. Μεθοδολογικά, θα στηριχθούμε στη βιβλιογραφική έρευνα και στη συλλογή ποσοτικών δεδομένων μέσω ενός ερωτηματολογίου που θα απαντηθεί από τους λεγόμενους «σκοτεινούς επισκέπτες» και μη, και μέσω της ανάλυσης αυτών, θα διερευνήσουμε πώς ο σκοτεινός τουρισμός συμβάλλει στην παγκόσμια κληρονομιά, προτείνοντας βελτιώσεις στη διαχείριση και προώθηση αυτού του είδους τουρισμού.

Λέξεις κλειδιά: Σκοτεινός τουρισμός, θανατουρισμός, Μακρόνησος, εναλλακτικός τουρισμός

Περίληψη στα Αγγλικά

The central theme of this thesis focuses on developing content for applications in dark tourism, emphasizing its nature and the impressions it leaves on visitors. Dark tourism first emerged as a term in 1966, describing sites associated with wars, death, and the broader sense of sorrow. Greece, being a country rich in history and wars, might be assumed to be filled with such destinations. However, how well-known these locations are to the wider public and what efforts are made to highlight them is a pertinent question. Although these tourist destinations, in some cases, remain among the few remnants memorializing the victims and their testimonies, their content might deter visitation. Our aim is to comprehend how dark tourism impacts local communities and the natural environment in these locations. Through research, we aim to propose recommendations that can contribute to sustainable management of dark tourism and illuminate its facets suitable for a broader audience. We will explore what is visible to visitors and what remains concealed, the impressions formed after such experiences, and the expectations that might drive them toward a subsequent visit. The example we will use to support our research is the case of the island of Makronisos. Methodologically, we will rely on bibliographic research and the collection of quantitative data through a questionnaire answered by both "dark tourists" and non-dark tourists. Through the analysis of this data, we will explore how dark tourism contributes to global heritage, suggesting improvements in the management and promotion of this type of tourism.

Keywords: Dark tourism, thanatourism, Makronisos, alternative tourism

Πίνακας περιεχομένων

Περιεχόμενα

Επιτροπή Εξέτασης	2
Δήλωση Συγγραφέα Πτυχιακής Εργασίας	3
Ευχαριστίες – Αφιερώσεις	4
Περίληψη στα Ελληνικά	5
Περίληψη στα Αγγλικά	6
Πίνακας περιεχομένων	7
Ευρετήριο Εικόνων	8
1. Εισαγωγή	9
2. Ορισμοί	10
3. Θεωρητικό μέρος – Βιβλιογραφική έρευνα	11
4. Το παράδειγμα της Μακρονήσου	24
5. Μεθοδολογία	32
6. Εργαλείο Μέτρησης	36
7. Αποτελέσματα Έρευνας	42
8. Ανάλυση Δεδομένων - Συζήτηση	49
9. Συμπεράσματα	58
Βιβλιογραφία	62
Παραρτήματα	64

Ευρετήριο Εικόνων

Εικόνα 1. Χάρτης των στρατοπέδων της Μακρονήσου (https://www.makronissos.org/)	25
Εικόνα 2. Α' Τάγμα Σκαπανέων Μακρονήσου (https://www.makronissos.org/).....	26
Εικόνα 3. Γ' Τάγμα Σκαπανέων Μακρονήσου (https://www.makronissos.org/).....	27
Εικόνα 4. Έντυπο δήλωσης μετάνοιας (https://www.makronissos.org/)	28
Εικόνα 5. Εορτασμός της επετείου των 50 χρόνων (https://www.makronissos.org/)	29
Εικόνα 6. Απόφαση Επιτροπής Ηθικής και Δεοντολογίας Έρευνας.....	64

1. Εισαγωγή

Η χρήση του όρου «σκοτεινός τουρισμός» έκανε για πρώτη φορά την εμφάνισή του στο ερευνητικό πλαίσιο το 1996 από τους Lenon και Foley σε ένα ειδικό τεύχος του Journal of Heritage Studies και έκτοτε μπήκε στο σύγχρονο ακαδημαϊκό λεξικό και μη, για να σηματοδοτήσει την «τουριστική ανάδειξη» του θανάτου και των καταστροφών καθώς θεωρήθηκε ο ιδανικότερος τρόπος για να περιγράψουμε το φαινόμενο αυτού του εναλλακτικού είδους τουρισμού. (Philip, 2013) Ο όρος αυτός ξεχώρισε ανάμεσα από πολλούς άλλους που χρησιμοποιούνταν μέχρι τότε, όπως ο θανατουρισμός (thanatourism), ο τουρισμός μαύρων σημείων (black spot tourism), ο Τουρισμός Κληρονομιάς Αποτρόπαιων Γεγονότων (Atrocity Heritage Tourism) και ο Νεκροτουρισμός (Morbid Tourism). (Fonseca, Seabra, & Silva, 2015) Ωστόσο, παραμένουν ανοιχτά ερωτήματα σχετικά με την ακαδημαϊκή προέλευση της έννοιας του σκοτεινού τουρισμού καθώς και για τη συνεισφορά του στην ευρύτερη κοινωνιολογική μελέτη του τουρισμού αλλά και της εκπαίδευσης για τον θάνατο. Παρόλο που υπάρχουν ακόμα αμφιλεγόμενες απόψεις σχετικά με τη χρήση του όρου «σκοτεινός τουρισμός», δεδομένου ότι είναι ο πιο δημοφιλής στα διάφορα επιστημονικά άρθρα, θα χρησιμοποιηθεί και στην παρούσα εργασία για τις εφαρμογές σκοτεινού τουρισμού στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στο νησί της Μακρονήσου.

2. Ορισμοί

Σκοτεινός τουρισμός: Ο σκοτεινός τουρισμός αναφέρεται στις επισκέψεις σε τοποθεσίες που σχετίζονται με τον θάνατο, την τραγωδία, την καταστροφή και την αίσθηση του πόνου γενικότερα, είτε ως ιστορικά μνημεία, είτε ως πολιτιστικά αξιοθέατα. Σε αυτές τις κατηγορίες κατατάσσονται χώροι όπως, πεδία μάχης, τοποθεσίες φυσικών καταστροφών, στρατόπεδα συγκέντρωσης, αλλά ακόμα και μουσεία με εκθέματα που αφορούν τραγικά γεγονότα.

Θανατουρισμός (αγγλ. *Thanatourism*): είναι μια μορφή τουρισμού που επικεντρώνεται στην επίσκεψη και εξερεύνηση τοποθεσιών που σχετίζονται με τον θάνατο και την ανθρώπινη θνητότητα. Ο θανατουρισμός ως ειδικότερη έννοια, απευθύνεται σε τοποθεσίες όπως ιστορικά μέρη εκτελέσεων, νεκροταφεία, μουσεία με εκθέματα θανάτου ή και τοποθεσίες που σχετίζονται με εγκλήματα ή καταστροφές.

Μακρόνησος: είναι ένα ακατοίκητο νησί του Αιγαίου πελάγους, που διαδραμάτισε κρίσιμο ρόλο στη σύγχρονη ελληνική ιστορία καθώς αποτέλεσε τόπος εξορίας κυρίως από το 1947 έως το 1974 για την «αναμόρφωση» των αντικαθεστωτικών εκείνης της εποχής.

3. Θεωρητικό μέρος – Βιβλιογραφική έρευνα

Ο σκοτεινός τουρισμός αντιπροσωπεύει μια επέκταση του πολιτιστικού τουρισμού που εστιάζει σε τοποθεσίες ή αξιοθέατα που σχετίζονται με τον θάνατο, την καταστροφή και την αίσθηση του πόνου γενικότερα. Αν και έχουν περάσει περίπου 20 χρόνια από τότε που η ιδέα του σκοτεινού τουρισμού εισήχθη στις μελέτες του τουρισμού, ο τουρισμός σε τοποθεσίες τραγωδίας δεν αποτελεί νέο φαινόμενο. (Bowman & Pezzullo, 2009) Οι περισσότεροι ερευνητές του σκοτεινού τουρισμού αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι ταξίδευαν σε τόπους που συνδέονταν με τον θάνατο πολύ πριν την έλευση του σύγχρονου τουρισμού. Ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή, πολλοί ήταν εκείνοι που συγκεντρώνονταν σε τοποθεσίες σταυροφορίας ή θυσίας, όπου ο θάνατος αποτελούσε ψυχαγωγία, όπως για παράδειγμα στο Κολοσσαίο. Επίσης, κατά τη μεσαιωνική περίοδο, οι άνθρωποι συγκεντρώνονταν και παρακολουθούσαν δημόσιες εκτελέσεις, όπως στα Maumbury Rings στο Dorchester του Ηνωμένου Βασιλείου. Συνεπώς διαπιστώνουμε πως στις τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού, πιο συγκεκριμένα συμπεριλαμβάνονται, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, οι ανενεργές φυλακές, σπίτια δολοφόνων, νεκροταφεία και όλους τους άλλους χώρους που πληρούν τα κριτήρια του θανάτου, της τραγωδίας και του πόνου. (Liberato, Liberato, & Gonçalves, 2019)

Επιπλέον, έχουν γίνει προσπάθειες για την αναγνώριση των διαφορετικών επιπέδων έντασης στον σκοτεινό τουρισμό. Ο γενικός όρος «σκοτάδι», όταν αναφερόμαστε στον τουρισμό, είναι πολύ ευρύς και δεν αποκαλύπτει εύκολα όλες τις πτυχές προσφοράς του σκοτεινού τουρισμού. Η παρουσία του σκοτεινού τουρισμού είναι ποικίλη και ευρεία. Λόγω αυτής της ποικιλίας των τοποθεσιών, οι συγγραφείς αισθάνονται την ανάγκη να διακρίνουν αποχρώσεις σκοτεινότητας μεταξύ τύπων τοποθεσιών, βασιζόμενοι σε χαρακτηριστικά και αντιλήψεις του «προϊόντος». (Fonseca, Seabra, & Silva, 2015) Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Miles, υπάρχει διαφορά μεταξύ των τοποθεσιών που απλά συνδέονται με τον θάνατο από αυτές στις οποίες έχει προκύψει ο ίδιος ο θάνατος. Εξαιτίας αυτού, μπορεί να γίνει μια διάκριση μεταξύ του σκοτεινού και του σκοτεινότερου τουρισμού, με τις επισκέψεις σε τόπους που έχει συμβεί ο θάνατος να ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία. Ακόμη, υποστηρίζει ότι τα πιο πρόσφατα τραγικά γεγονότα τα οποία μπορούν να μεταφερθούν στη ζωντανή μνήμη των επισκεπτών μέσω επιζώντων ή μαρτυριών, είναι ίσως πιο «σκοτεινά» από άλλα γεγονότα που ανήκουν πια στο μακρινό παρελθόν. Έτσι, εκείνα τα σκοτεινά γεγονότα που διαδραματίστηκαν πιο κοντά

στο παρόν και επομένως μπορούν να επικυρωθούν από τους ζωντανούς και να προκαλέσουν μεγαλύτερη αίσθηση ενσυναίσθησης, είναι ίσως αυτά που μπορούν να χαρακτηριστούν από τους επισκέπτες ως πιο «σκοτεινά». (Stone P. R., 2006)

Η έννοια των διαφορετικών αποχρώσεων διερευνάτε επίσης και από τον Stone (2006), ο οποίος προτείνει ένα «spectrum of supply - φάσμα προσφοράς» που κυμαίνεται από τις πιο «σκοτεινές» έως τις πιο «ελαφρές» μορφές σκοτεινού τουρισμού. Επισημαίνει τις κατηγορίες που καθορίζουν την «ένταση» της «σκοτεινότητας», οι οποίες ποικίλουν μεταξύ του χώρου, του χρόνου αλλά και των πολιτικών και ιδεολογικών παραγόντων. Επομένως, παραμένουν ακόμη ορισμένα θεμελιώδη ζητήματα, μεταξύ των οποίων είναι και το κατά πόσο είναι πράγματι εφικτό ή δικαιολογημένο να κατηγοριοποιεί κανείς την εμπειρία σε χώρους ή αξιοθέατα που απλά συνδέονται με τον θάνατο ή τον πόνο ως «σκοτεινό τουρισμό». Γι' αυτό το λόγο, η ανάλυση των εκφάνσεων του σκοτεινού τουρισμού, αποτελεί αναγκαιότητα. Αρχίζοντας από παραδείγματα που εστιάζουν στις παραδοσιακές όσο και σύγχρονες μουσειολογικές μεθόδους (ανά)παρουσίασης, μέχρι και τους επισκέψιμους χώρους μνήμης τραγικών συμβάντων και την πολιτική ιδεολογία που συνδέεται με την εν λόγω μνήμη. (Stone & Sharpley, 2008)

Εδώ οι Stone P. και Sharpley R. έρχονται να θέσουν προβληματισμούς γύρω από την εμφανή δημοτικότητα των σκοτεινών τοποθεσιών από τα τέλη του 20ου αιώνα έως τις αρχές του 21ου αλλά και την ξαφνική αυξανόμενη προσφορά των σκοτεινών τόπων και αξιοθέατων. Μπορούν οι «αποχρώσεις του σκοτεινού» να συσχετιστούν με το ενδιαφέρον των τουριστών για τον θάνατο, κι αν ναι, ποια ηθικά ζητήματα προκύπτουν από την εκμετάλλευση της τραγικής ιστορίας; (Lennon, 2005 as cited in Stone & Sharpley, 2008) Θα ήταν σημαντικό εδώ να αναφερθεί, πως ο Sharpley (2005) προτείνει ότι, «με βάση τη διαφορετική ένταση του σκοπού σε σχέση με την προσφορά και τη ζήτηση, μπορούν να προσδιοριστούν οι διαφορετικές «αποχρώσεις» του σκοτεινού τουρισμού». Ανάλογα με το βαθμό του ενδιαφέροντος ή της γοητείας του τουρίστα για τον θάνατο και με το βαθμό στον οποίο αναπτύσσεται ένα αξιοθέατο για να εκμεταλλευτεί αυτό το ενδιαφέρον ή τη γοητεία, οι διάφορες τοποθεσίες/ εμπειρίες μπορεί είναι είτε πιο «ανοιχτόχρωμες» είτε πιο «σκοτεινές».

Με άλλα λόγια για την καλύτερη κατανόηση του σκοτεινού τουρισμού θα χρειαστεί να εξετάσουμε και τους λόγους για τους οποίους οι τουρίστες μπορεί να έλκονται από χώρους ή εμπειρίες που συνδέονται με τον θάνατο και τον πόνο. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε εδώ ότι οι τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού μπορούν να προκαλέσουν ισχυρές και πολύπλοκες

αντιδράσεις από τη φύση τους. Αρκετές είναι οι περιπτώσεις όπου οι τοποθεσίες αυτές κατασκευάζονται επίτηδες έτσι ώστε να προκαλέσουν αυτά τα συναισθήματα. Οι επιτυχημένοι τόποι σκοτεινού τουρισμού, σύμφωνα με τους Martini και Buda (2020) διαμορφώνονται έτσι ώστε τα υλικά κατάλοιπα, οι αφηγήσεις και οι αναπαραστάσεις των τραγικών γεγονότων να συγκεντρώνονται με συνεκτικό και ισχυρό τρόπο που να δημιουργεί μια ατμόσφαιρα στην οποία οι επιδράσεις να γίνονται αντιληπτές. Μπορεί να αναταράσσουν τους επισκέπτες, να προκαλούν σοκ, θυμό, αλλά και θαυμασμό και ενθουσιασμό. (Martini & Buda, 2020)

Ποιος είναι όμως ο λόγος που ένας επισκέπτης θα επιλέξει οικειοθελώς να βιώσει τέτοιου είδους συναισθήματα;

Αν και ο θάνατος είναι μέρος της ιστορίας των «σκοτεινών τοποθεσιών», δεν αποτελεί και πάντα το κίνητρο για την επίσκεψή τους. Αν υποθέταμε κάτι τέτοιο, θα ήταν σα να ακυρώναμε την εθνική ταυτότητα ενός τόπου, την εκπαιδευτική του εμπειρία, την αίσθηση της αδρεναλίνης, χαράς, φόβου, ελπίδας και νοσταλγίας. (Martini & Buda, 2020)

Βέβαια, σε μία μελέτη που έγινε για την περίπτωση του Auschwitz (Biran et al. 2011 as cited in (Liberato, Liberato, & Gonçaves, 2019) η κύρια αιτία (και ίσως και η μοναδική) των επισκέψεων σε αυτά τα μέρη, είναι ο έρωτας προς τον θάνατο. Αυτό ίσως και να οφείλεται ουσιαστικά στον πόνο που προκαλείται από την καταστροφή και επίσης την περιέργεια να κατανοήσει κανείς, πως και που συνέβησαν αυτά τα ιστορικά γεγονότα. Αυτή η άποψη βέβαια, σύμφωνα με τους συγγραφείς, στρέφει την προσοχή μας, σε ένα άλλο είδος σκοτεινού τουρισμού που ονομάζεται «τοξικός τουρισμός» λόγω των ιδιομορφιών του. Ο Henderson (2000) και οι Lennon και Foley (2000) αναφέρουν από την άλλη, ότι ο σκοτεινός τουρισμός προσφέρει δύο διακριτές εμπειρίες, συναισθηματική και εκπαιδευτική και προσθέτουν ότι αυτές οι δραστηριότητες μπορούν επίσης να έχουν θεραπευτικό χαρακτήρα. (Liberato, Liberato, & Gonçaves, 2019)

Για τον Stone P., ο «σκοτεινός τουρισμός» θεωρείται «ένας σύγχρονος μηχανισμός για την αντιμετώπιση του θανάτου, επιτρέποντας στους επισκέπτες να σκεφτούν τον θάνατο, τη θνητότητα και τη δική τους ταυτότητα». Αυτή η διαδικασία τους βοηθά να δώσουν νόημα στην θνητότητα, σε έναν χώρο που τους παρέχεται η σύνδεση μεταξύ των ζωντανών με τους νεκρούς. Πιο πρόσφατες έρευνες αναφέρουν πως η θεματολογία που καλύπτει πλέον ο «σκοτεινός τουρισμός» είναι μια μίξη της ιστορίας, της ψυχολογίας, της λογοτεχνίας και των κοινωνικών επιστημών. Μέσα από αυτό το συμπέρασμα, ενισχύεται περαιτέρω το

πολιτιστικό κομμάτι του σκοτεινού τουρισμού και δικαιολογεί το γεγονός ότι το θέμα έχει αρχίσει να αντιμετωπίζεται με δημιουργικότητα. (Liberato, Liberato, & Gonçalves, 2019)

Παρόλα αυτά, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε το γεγονός ότι εξαιτίας της γενικότερης φύσης του «σκοτεινού τουρισμού», όπου υπάρχει η σύνδεση των τουριστών με «βαριά» περιβάλλοντα, προσελκύονται συνήθως πιο ιδιαίτεροι χαρακτήρες, απωθώντας τους πιο ευάλωτους, καθώς δεν ελκύονται όλα τα άτομα από αυτή την ιδιαιτερότητα του σκοτεινού τουρισμού. Έχουν διεξαχθεί αρκετές έρευνες σε πεδία μάχης, πολεμικά μνημεία και μουσεία, τοξικούς τόπους και περιοχές καταστροφών, ώστε να αναγνωρίσουμε πως τέτοιοι προορισμοί προκαλούν διάφορες αντιδράσεις μεταξύ των τουριστών, καθώς οι άνθρωποι ταξιδεύουν για διαφορετικούς λόγους. Κάποιοι επιθυμούν να θρηνησουν για τους προγόνους τους που χάθηκαν σε αυτούς τους τόπους που θεωρούνται ιεροί για εκείνους, κάποιοι πληρώνουν κάποιον ξεναγό ώστε να μάθουν για αυτό που αντιλαμβάνονται ως στιγμή που λείει κάτι στην ιστορία ενώ υπάρχουν και αυτοί που παραμένουν αδιάφοροι λόγω βαρεμάρας, απάθειας, αντιπάθειας ή απασχόλησης με κάτι άλλο. (Bowman & Pezzullo, 2009) Και πράγματι, οι εικόνες και η αίσθηση που διαπερνά το κάθε άτομο, κατά την εξερεύνησή τους σε τόπους σκοτεινού τουρισμού, μπορεί να μην ταιριάζουν σε κάποιον και αυτό να δημιουργεί μια κατάσταση στην οποία οι τοποθεσίες αυτές μπορούν να οδηγήσουν σε απογοήτευση ή βαρεμάρα.

Η ολοένα και περισσότερο κοινωνικά αποδεκτή θέαση του θανάτου και η επαναδιατύπωσή του για ψυχαγωγικούς ή εκπαιδευτικούς σκοπούς προσφέρει στους επισκέπτες έναν ρεαλιστικό μηχανισμό αντιμετώπισης, με σκοπό να ξεκινήσει η διαδικασία εξουδετέρωσης των επιπτώσεων της θνητότητας. Δηλαδή, τόσο η ευαισθητοποίηση, όσο και η εξυγίανση του θανάτου επιτρέπουν στα άτομα να βλέπουν τον δικό τους θάνατο ως κάτι μακρινό, που θα διαφέρει από τον θάνατο που υπέστησαν οι παλαιότεροι στους τόπους σκοτεινού τουρισμού, με την ελπίδα ότι ο δικός τους θάνατος θα είναι ένας «καλός» θάνατος. (Hart et al, 1998 - Tercier, 2005 as cited in Stone & Sharpley, 2008) Όπως σημειώνει και ο Durkin (2003:47), «μετατρέποντας τον θάνατο σε χιούμορ και ψυχαγωγία, τον εξουδετερώνουμε [κοινωνικά] αποτελεσματικά - γίνεται αθώος και συνεπώς λιγότερο απειλητικός.» Κατά συνέπεια, ο σκοτεινός τουρισμός μπορεί να προσφέρει μια αναβίωση του θανάτου στο δημόσιο χώρο, αποσυμπιέζοντας έτσι τη θνητότητα και εξασφαλίζοντας ότι ο απών θάνατος γίνεται παρών, μετατρέποντας τον (ιδιωτικό) θάνατο σε δημόσιο λόγο και σε ένα κοινό αγαθό που μπορεί να κοιτάξει κανείς.

Από την άλλη μεριά η Robb, 2009 πιστεύει πως οι εκδρομές σε τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού προκύπτουν στο όνομα της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ιστορικής ευαισθητοποίησης. Οι τουρίστες αναφέρουν ότι πηγαίνουν σε σκοτεινές εκδρομές επειδή μπορεί να μάθουν περισσότερα για τη βία με την ελπίδα να εμποδίσουν μελλοντικές φρικαλεότητες ή να τερματίσουν τις υπάρχουσες.

Ο Rojek (1993) βέβαια, περιγράφει τις αντιδράσεις των επισκεπτών σε ορισμένες τοποθεσίες ως ιδιωτική απόλαυση της ευχαρίστησης από τα γεγονότα που σχετίζονται με αυτές τις τοποθεσίες, υπονοώντας ότι «η ευχαρίστηση από την ατυχία των άλλων» είναι ένα κοινό κίνητρο για τους επισκέπτες σε τέτοιες σκοτεινές τοποθεσίες. Κατά καιρούς, ο «σκοτεινός τουρισμός» μπορεί να παράγει «ψυχαγωγική θλίψη» (West 2004:11), μια μορφή θλίψης κατά την οποία το πένθος για τους θανάτους ή τα βάσανα των άλλων γίνεται ένα ευχάριστο χόμπι. (Wight, 2006) Μεταξύ άλλων, ο Wight (2006), αναγνωρίζει δύο είδη επισκεπτών σε τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού, είτε οι επιζώντες ή απόγονοι των θυμάτων ενός τραγικού συμβάντος είτε οι γενικοί τουρίστες αναψυχής, οι οποίοι έχουν πέσει θύματα «μάρκετινγκ». Το πρώτο είδος επισκεπτών είναι αυτοί για τους οποίους ο τόπος έχει προσωπική σημασία και το κίνητρο τους είναι η σύνδεση τους με τον τόπο αυτόν, ενώ το δεύτερο είναι αυτοί που αντιλαμβάνονται την επίσκεψη σαν αναψυχή. (Biran, Poria, & Oren, 2011)

Τα ευρήματα μιας έρευνας που πραγματοποίησαν οι παραπάνω, υποδηλώνουν ότι τα κίνητρα των τουριστών είναι ποικίλα και περιλαμβάνουν την επιθυμία να μάθουν και να κατανοήσουν την ιστορία που παρουσιάζεται, την αίσθηση του «δες το για να το πιστέψεις» και το ενδιαφέρον για μια συναισθηματική εμπειρία πολιτιστικής κληρονομιάς. Επιπλέον, η σχετική σημασία που αποδίδεται στα κίνητρα που αποκαλύφθηκαν, δείχνει ότι το ενδιαφέρον για το θάνατο είναι ο λιγότερο σημαντικός λόγος για την επίσκεψη και ότι οι τουρίστες παρακινούνται κυρίως από την επιθυμία για μια εκπαιδευτική ή συναισθηματική εμπειρία. Σε γενικόταρα πλαίσια, η επίσκεψη σε χώρους σκοτεινού τουρισμού μπορεί να λειτουργήσει και σαν τρόπος ενεργοποίησης συναισθημάτων και αισθήσεων και οι χώροι αυτοί γίνονται με αυτόν τον τρόπο «μέσον» για συγκεκριμένους δραματικούς σκοπούς. (Timm Knudsen, 2011)

Οι προορισμοί «σκοτεινού τουρισμού» προκαλούν ευρέως διαφορετικές αντιδράσεις στους επισκέπτες τους, ανάλογα με τη θέση που κάθε επισκέπτης τοποθετεί τον εαυτό του στον εκάστοτε τόπο. Οι εμπειρίες που αποκτούνται από τους προορισμούς σκοτεινού τουρισμού, λοιπόν, δεν είναι ομοιόμορφες ή αντικειμενικές, αλλά υποκειμενικές και εξαιρετικά ατομικές. Καταλαβαίνουμε έτσι, πως καθώς υπάρχει μια ποικιλία επιλογών σκοτεινού τουρισμού,

εξίσου ποικίλα είναι και τα κίνητρα των τουριστών που επισκέπτονται τους τόπους αυτούς. (Stone P. R., 2006)

Καθώς εξετάζουμε τη φύση του σκοτεινού τουρισμού, θα ήταν ενδιαφέρον να αναφερθούμε και στα ηθικά ζητήματα που προκύπτουν εξαιτίας της «εμπορευματοποίησης» του θανάτου για τουριστικούς σκοπούς. Η έρευνα γύρω από τον σκοτεινό τουρισμό φαίνεται να εμπλέκεται αναπόφευκτα σε συζητήσεις αυθεντικότητας έναντι της εμπορευματοποίησης. Για ορισμένους μελετητές, ο τουρισμός σε τόπους θανάτου και πόνου έθεσε ζητήματα σχετικά με την αποδοχή και την ορθότητα της παρουσίασης τόπων που συνδέονται με το θάνατο για τουρισμό. Αυτά τα ζητήματα υπονοούν ότι οι τόποι αυτοί πρέπει να είναι σοβαροί, εκπαιδευτικοί, αυθεντικοί, ιστορικά ακριβείς και εποικοδομητικοί. (Bowman & Pezzullo, 2009) Μια πιο ουσιαστική ηθική συζήτηση επικεντρώθηκε στο πώς οι χώροι που συνδέονται με το θάνατο και τον πόνο παρουσιάζονται στους επισκέπτες τους. Οι Foley και Lennon εξέφρασαν επίσης ανησυχίες σχετικά με την αυθεντικότητα, τόσο όσον αφορά το τι παρουσιάζεται στους τουρίστες στον «σκοτεινό τουρισμό», όσο και για την τοποθεσία ορισμένων από τα ίδια τα αξιοθέατα. Παρόμοιες ανησυχίες έχουν διατυπωθεί και από τους επισκέπτες, οι οποίοι αμφισβητούν τις απλοποιημένες παρουσιάσεις της ιστορίας (Austin, 2002) ή απογοητεύονται επειδή δεν μπορούν να αναπτύξουν μια βαθύτερη κατανόηση των γεγονότων που έλαβαν χώρα σε έναν τόπο. (Hughes, 2008- Muzaini et al., 2007 as cited in Light, 2017) Επιπλέον, οι επισκέπτες μπορούν να «ερμηνεύσουν» τους σκοτεινούς τόπους με ποικίλους τρόπους και μπορούν να αποδεχτούν, να εμπλουτίσουν ή να απορρίψουν τα μηνύματα και τις ιστορίες που συναντούν, δίνοντας συχνά τα δικά τους νοήματα, τα οποία μπορεί να είναι διαφορετικά από αυτά που επιδιώκουν οι διαχειριστές. Αν και διάφοροι κριτικοί, έχουν σπεύσει να εντοπίσουν αυτό που θεωρούν διαστρέβλωση ή ευτελισμό των τόπων θανάτου, ήταν λιγότερο πρόθυμοι στο να προτείνουν τρόπους αντιμετώπισης της κατάστασης. Για παράδειγμα, έχει υπάρξει λίγη προσπάθεια ώστε να αναπτυχθούν μοντέλα βέλτιστης πρακτικής ή να παραχθούν κατευθυντήριες γραμμές για τους επαγγελματίες. Πράγματι, οι ακαδημαϊκοί ερευνητές σπάνια έχουν ξεκινήσει διάλογο με τους επαγγελματίες που είναι υπεύθυνοι για τη διαχείριση των σκοτεινών χώρων. Στα τέλη της δεκαετίας του 2000 η συζήτηση σχετικά με την ηθική του «σκοτεινού τουρισμού είχε «καεί» από μόνη της και το επίκεντρο της έρευνας μεταφέρθηκε σε άλλα ζητήματα. (Light, 2017)

Ένα ακόμη πρόβλημα που παρατηρείται εξαιτίας του παραπάνω φαινομένου είναι η παρουσίαση διαφόρων τοποθεσιών και αξιοθέατων που παρέχουν την ψυχαγωγία και την εκπαίδευση ως κύριο εμπορικό «προϊόν» και διαθέτουν έναν σχετικά υψηλό βαθμό

εμπορευματοποίησης και τουριστικής υποδομής να καταλαμβάνουν τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού. Αυτές οι τοποθεσίες συνήθως κατέχουν ένα μείγμα «σκοτεινών» και «φωτεινών» στοιχείων. Για παράδειγμα, συχνά κατασκευάζονται, είτε επισήμως είτε ανεπίσημα, πολύ κοντά στον τόπο του θανάτου και εντός πολύ μικρού χρονικού διαστήματος από τη στιγμή του θανάτου, ναοί, οι οποίοι «εμπορεύονται» την πράξη της μνήμης και του σεβασμού προς τους πρόσφατα εκλιπόντες. (Stone P. R., 2006)

Τα μέρη των αξιοθέατων και εκθέσεων του «σκοτεινού τουρισμού» συχνά βρίσκονται αντιμέτωπα με κυβερνητικούς φορείς και διαχειριστές που αντιμετωπίζουν πολύπλοκα ηθικά και δεοντολογικά διλήμματα. Ζητήματα όπως αυτά που περιβάλλουν τη δυναμική της εμπορικής ανάπτυξης και εκμετάλλευσης, τη φύση της πολιτικής ιδεολογίας και της κληρονομιάς, καθώς και την πράξη της ανάμνησης και το ρόλο της κάλυψης του σκοτεινού τουρισμού από τα μέσα ενημέρωσης. (Minić, 2012) Οι εμπλεκόμενοι στην ανάπτυξη ενός σκοτεινού τόπου καλούνται πλέον να διαμορφώσουν την ιστορία και το περιεχόμενό τους για τουριστικούς σκοπούς. Αυτό συμβαίνει εις βάρος των «σκοτεινών τοποθεσιών», καθώς το νόημα τους τροποποιείται και επαναπροσανατολίζεται το γεγονός του θανάτου ή της καταστροφής ώστε να είναι πιο «καταναλώσιμο» από τους τουρίστες. Πρόκειται για μια διαδικασία που κατά κάποιο τρόπο παρουσιάζει ομοιότητες με τις προσπάθειες δημιουργίας κληρονομιάς. (Martini & Buda, 2020) Επίσης, η εμπορευματοποίηση των σκοτεινών τόπων και των αντίστοιχων μαρτυριών συχνά οδηγεί στη δημιουργία εντυπωσιακών και φανταστικών εκθέσεων που είναι απίθανο να αποδώσουν δικαιοσύνη στον πόνο των άλλων. Οι σκοτεινοί τουρίστες δε γνωρίζουν πως πρέπει να συμπεριφερθούν και ορισμένες φορές συμπεριφέρονται με τρόπους που θεωρούνται ανώριμοι. Η Robb E. (2009) περιγράφει ένα πρόσφατο παράδειγμα, που διαδραματίστηκε στις φαβέλες του Ρίο Ντε Τζανέιρο, όπου αρκετοί τουρίστες αγνοούσαν τις μαρτυρίες και την πτυχή της κοινωνικής δικαιοσύνης της περιήγησης και με την πρώτη ευκαιρία έκαναν στάσεις για να καταναλώσουν αλκοόλ ή ερχόντουσαν στις ξεναγήσεις μεθυσμένοι από το προηγούμενο βράδυ. Ο ξεναγός, αλλά και οι άλλοι τουρίστες της ξεναγήσης, αντιμετώπισαν αρνητικά αυτή τη συμπεριφορά, θεωρώντας την τόσο ανεπίδεκτη όσο και προσβλητική ως προς τον εκπαιδευτικό στόχο της εκδρομής. (Robb, 2009)

Ο «σκοτεινός τουρισμός» έχει οδηγήσει, σε ορισμένες περιπτώσεις, στη μετατροπή της βίας σε ένα ακόμη αξιοθέατο, «σφηνωμένο» ανάμεσα σε πιο τυπικές τουριστικές δραστηριότητες. Όταν η τραγωδία γίνεται αξιοθέατο αναψυχής, οι επισκέπτες προκαλούν οι ίδιοι περαιτέρω βία καθώς αναζητούν μοναδικές και αυθεντικές εμπειρίες. Από ηθικής απόψεως, πρέπει να

αναρωτηθούμε αν οι περιηγήσεις που γίνονται σε αξιοθέατα σκοτεινού τουρισμού, πραγματοποιούνται πράγματι στο όνομα της κοινωνικής δικαιοσύνης ή της παγκόσμιας ευαισθητοποίησης ή αν λειτουργούν απλά για να καλύψουν την ψυχαγωγική και ηδονοβλεπτική γοητεία της βίας. Στον «σκοτεινό τουρισμό» προκύπτουν επίσης ερωτήματα σχετικά με την καταλληλότητα των πολιτικών και διαχειριστικών απαιτήσεων σε ένα φάσμα εμπειριών που βιώνουν οι επισκέπτες, οι κάτοικοι της περιοχής, τα θύματα και οι συγγενείς τους. (Minić, 2012)

Διαπιστώνουμε σε αυτό το σημείο, ότι η έννοια του «σκοτεινού τουρισμού» αποτέλεσε κίνητρο και άνοιξε πολλούς νέους τομείς έρευνας για μια νέα γενιά ερευνητών. (Ashworth & Isaac, 2015) Με την εισαγωγή της στα ακαδημαϊκά δρώμενα, υποσχέθηκε να ανοίξει νέες συνδέσεις με πολλές πτυχές της ανθρώπινης αίσθησης και συμπεριφοράς, καθώς και ένα διανοητικό πλαίσιο που θα βοηθούσε τη διαχείριση των πολυχρησιμοποιούμενων τουριστικών χώρων. Η εμφανής αύξηση του ενδιαφέροντος για τον «σκοτεινό τουρισμό» βέβαια, μπορεί να έχει περισσότερο να κάνει με την αύξηση των ερευνητών παρά με το φαινόμενο που ερευνούν. Είναι η ιδέα του σκοτεινού τουρισμού που είναι σχετικά πρόσφατη και φαίνεται να έχει γίνει ευρέως διαδεδομένη και δημοφιλής, όχι η πραγματικότητά του, και έτσι υπάρχουν περισσότεροι ερευνητές που αναζητούν συνεχώς νέα περιστατικά αυτού. (Ashworth & Isaac, 2015) Ωστόσο, ακόμα κι αν υπήρξε εμφανής αύξηση στις επισκέψεις σε σκοτεινές τοποθεσίες και στην κατανάλωση «σκοτεινών προϊόντων», αυτό μπορεί να είναι απλώς ένα μέρος μιας πιο γενικής αύξησης του ενδιαφέροντος για ταξίδια αναψυχής ή για την κληρονομιά.

Οι Bowman M. S. και Pezzullo P. C. (2009) όπως αναφέρουν στο άρθρο τους, θεωρούν ότι η «ετικέτα» του «σκοτεινού», παρουσιάζει ένα πλαίσιο στο οποίο οι τουρίστες φαίνεται να οριοθετούνται με συγκεκριμένους τρόπους: ως οι απλοί τουρίστες, ως αυτοί που προσελκύνονται σε «σκοτεινές τοποθεσίες» και ως αυτοί που είναι πιθανό να συμπεριφερθούν με έναν τρόπο που κάποιοι θεωρούν ότι προσβάλλουν αυτά τα μέρη. Υπό το πρίσμα αυτών των αρνητικών συνειρμών, υποστηρίζουν ότι ίσως είναι καιρός να εγκαταλείψουμε τον όρο «σκοτεινός τουρισμός», στο βαθμό που μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο για λεπτομερείς αναλύσεις των τουριστικών τόπων και παραστάσεων. Οι ίδιοι, δεν επιθυμούν να χρησιμοποιούν αυτόν τον όρο για να ταξινομήσουν την έρευνά τους καθώς θεωρούν πως δεν αποτελεί τίποτα περισσότερο από μια επίκαιρη κίνηση.

Οι Ashworth G. J. και Isaac, R. K. (2015) φαίνεται να συμφωνούν με τη σειρά τους με αυτήν την άποψη, μιας και πιστεύουν ότι ο λεγόμενος «σκοτεινός τουρισμός» περιορίζει την ανάλυση των τουριστικών τοποθεσιών. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στον «παραλογισμό» του να χαρακτηρίζεται ένας ολόκληρος εθνικός προορισμός ως σκοτεινός, επειδή απλά προέκυψε από μια βίαιη σύγκρουση, ανεξάρτητα από τα κίνητρα, την εμπειρία ή ακόμη και την ευαισθητοποίηση των επισκεπτών.

Εν τούτοις, το μοιραίο λάθος στις προσπάθειες του να επιβληθεί ένα συγκεκριμένο σύστημα ταξινόμησης στους τουριστικούς τόπους, διαχωρίζοντας τους πρώτα σε διακριτές διχοτομήσεις του «σκοτεινού» από του «φωτεινού» και στη συνέχεια υπό-ταξινομώντας τους σε ένα όλο και πιο πολύπλοκο ιεραρχικό σύστημα, είναι ότι ο ίδιος τόπος προκαλεί διαφορετικές εμπειρίες σε διαφορετικούς επισκέπτες - απλά, αυτό που ο ένας επισκέπτης βρίσκει σκοτεινό, ο άλλος δεν το βρίσκει. Επομένως, καμία τοποθεσία δεν είναι ουσιαστικά, αυτόματα και παντού σκοτεινή. Οι τοποθεσίες που χαρακτηρίζονται ως σκοτεινές μπορεί να μην αντιλαμβάνονται πάντα ως σκοτεινές από κάθε επισκέπτη. Επιπλέον, ο «σκοτεινός τουρισμός» είναι ένας όρος που έχει εφαρμοστεί χωρίς τη συγκατάθεση της ίδιας της βιομηχανίας του τουρισμού (Wight, 2009), ώστε πολλοί επαγγελματίες που ευθύνονται για τη διαχείριση των τόπων θανάτου ή πόνου για τον τουρισμό δεν αποδέχονται τον όρο. (Baldwin & Sharpley, 2009; Magee & Gilmore as cited in Light, 2017)

Η φράση «σκοτεινός τουρισμός» λοιπόν, έχει υποστεί κριτική εξέταση, καθώς οι επικριτές του ισχυρίζονται ότι εμπεριέχει αρνητικούς πολιτιστικούς συνειρμούς, ενώ προτιμούν ορισμούς που θεωρούνται πιο «ουδέτεροι» όπως ο «θανατουρισμός». Ανεξάρτητα από τη λέξη που χρησιμοποιείται για να περιγράψει επισκέψεις σε μέρη που σχετίζονται με το θάνατο, μπορεί να υπονοείται αρνητικότητα λόγω ευρύτερων υποκειμένων ηθικής και θνητότητας. Το να υποστηρίζουμε όμως οποιονδήποτε όρο, δημιουργεί μόνο δυαδικές αντιθέσεις που θα πρέπει να αποτραπούν. (Martini & Buda, 2020) Παρόλα αυτά ο Light, D. (2017) σε ένα άρθρο του επισημαίνει, ότι δύο δεκαετίες ερευνών δεν έχουν αποδείξει πειστικά ότι ο σκοτεινός τουρισμός και ο θανατουρισμός αποτελούν διακριτές μορφές τουρισμού, και από πολλές απόψεις φαίνεται να διαφέρουν ελάχιστα από τον τουρισμό πολιτιστικής κληρονομιάς. Επιπροσθέτως, δεν έχει υπάρξει ακόμη συναίνεση σχετικά με το πως πρέπει να οριστεί ο «σκοτεινός τουρισμός» (και ο θανατουρισμός). Ούτε υπάρχει συμφωνία σχετικά με το ποιες μορφές θεμάτων, τόπων και εμπειριών αποτελούν τον «σκοτεινό τουρισμό». Κατά συνέπεια, το πεδίο εφαρμογής και η χρησιμότητα της έννοιας γίνεται όλο και πιο ασαφής. Όπως υποστηρίζουν οι Ashworth και Isaac (2015), η έρευνα του «σκοτεινού τουρισμού» έχει φτάσει

στο στάδιο όπου «μια πινελιά σκοταδιού θα μπορούσε να αποδοθεί πραγματικά ή δυνητικά, σε κάποιο βαθμό, σχεδόν παντού». Πράγματι, μόλις ξεκίνησε το φαινόμενο να γίνεται ευρέως γνωστό, αρκετές χώρες επιδίωξαν να συμπεριλάβουν τον «σκοτεινό τουρισμό» ως προϊόν στην τουριστική τους βιομηχανία. Πολλοί προορισμοί σε όλον τον κόσμο εφάρμοσαν δομές για την υποστήριξη αυτής της νέας προσφοράς, διαδραματίζοντας ο σκοτεινός τουρισμός, παίζει σημαντικό ρόλο τόσο στην οικονομία όσο και στην εικόνα μιας χώρας. (Fonseca, Seabra, & Silva, 2015) Συνεπώς, η έρευνα του σκοτεινού τουρισμού έχει περιγραφεί ως «θεωρητικά εύθραυστη» (Sharpley 2005) πράγμα που σημαίνει ότι συχνά χαιρεί χαμηλής εκτίμησης από μελετητές άλλων κλάδων.

Η έρευνα του σκοτεινού τουρισμού έχει επίσης επικριθεί για την απροθυμία της να ασχοληθεί με θεωρητικές προοπτικές από άλλους κλάδους, ιδίως εκείνες που σχετίζονται με το θάνατο και τους νεκρούς (αν και ορισμένες αναλύσεις έχουν χρησιμοποιήσει την έννοια του θανατουρισμού). Ειδικά, η ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των μελετητών του σκοτεινού τουρισμού και εκείνων του αναδυόμενου διεπιστημονικού τομέα των «σπουδών θανάτου» παραμένει περιορισμένη. Γενικότερα, η μελέτη του σκοτεινού τουρισμού και τον θανατουρισμό έχει δείξει ελάχιστη εμπλοκή με ευρύτερα θέματα των κοινωνικών επιστημών. (Light, 2017) Ίσως το πιο σημαντικό εδώ, σύμφωνα με τον Light D. (2017), είναι ότι υπάρχουν περιορισμένα στοιχεία που να δείχνουν ότι ο «σκοτεινός τουρισμός» ή ο «θανατουρισμός» αντιπροσωπεύουν μια ξεχωριστή μορφή τουριστικής ζήτησης. Και οι δύο έννοιες έχουν βασιστεί στην υπόθεση ότι (μερικοί) τουρίστες είχαν ένα σαφώς καθορισμένο ενδιαφέρον για το θάνατο ή τον πόνο. Από την άλλη μεριά όμως, ένας μεγάλος αριθμός ερευνών σχετικά με τις κινήσεις των επισκεπτών έχει αμφισβητήσει εάν υπάρχει κάτι τέτοιο όπως ένας «σκοτεινός τουρίστας». Αντί να παρακινούνται από ένα συγκεκριμένο ενδιαφέρον για τον θάνατο και τον πόνο, πολλοί επισκέπτες επισκέπτονται τα αξιοθέατα σκοτεινού τουρισμού για σκοπούς εκμάθησης, κατανόησης, σύνδεσης, συμπάθειας και ανάμνησης. Αν υπάρχουν τουρίστες με ιδιαίτερη γοητεία για το θάνατο, φαίνεται να είναι ένα σπάνιο φαινόμενο. Αν μη τι άλλο, μετά τις προσπάθειες να οριοθετηθούν ο «σκοτεινός τουρισμός» και ο «θανατουρισμός» ως διακριτές μορφές τουρισμού, ξεκίνησε να παρατηρείται μια αυξανόμενη συσχέτιση με τον τουρισμό πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ο Seaton το 2009, ανέφερε χαρακτηριστικά ότι «υπάρχουν ακόμη πολλές περισσότερες ερωτήσεις απ' ό,τι απαντήσεις και σίγουρα υπάρχουν πολλές περισσότερες που θα πρέπει να υποβληθούν σε εξέταση» και η κατάσταση αυτή δε διαφέρει και πολύ από τη σημερινή. (Light, 2017)

Άλλοι έχουν προτείνει την εγκατάλειψη της έννοιας εντελώς, υποστηρίζοντας ότι πλέον είναι ανώφελη για την κατανόηση των σύγχρονων σχέσεων μεταξύ τουρισμού και θανάτου. (Ashworth & Isaac, 2015) Αν και ο «σκοτεινός τουρισμός» μπορεί να αποτελέσει έναν φακό για την εξέταση και την κατανόηση των ευρύτερων τρόπων με τους οποίους οι σύγχρονες κοινωνίες ασχολούνται με τον θάνατο και τους νεκρούς, υπάρχει το σχετικό ερώτημα του αν είναι η έννοια αυτή η καταλληλότερη για μια τέτοια ερευνητική εστίαση. (Stone, 2012a, 2013a as cited in Light, 2017) Ορισμένοι είναι αυτοί που αντιτίθενται στις υποτιμητικές του προεκτάσεις και στην υπόθεση ότι η επίσκεψη σε τόπους θανάτου και πόνου αποτελεί κατά κάποιον τρόπο νοσηρή συμπεριφορά, ενώ άλλοι αντιπαθούν τις ουσιοκρατικές προεκτάσεις του «σκοτεινού», υποστηρίζοντας ότι το σκοτάδι είναι κοινωνικά κατασκευασμένο και επομένως σημαίνει διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους. (Light, 2017)

Ο όρος έχει επίσης επικριθεί ότι συγχέει εξαιρετικά διαφορετικούς τόπους και εμπειρίες επισκεπτών, που έχουν ελάχιστα κοινά μεταξύ τους. Επιπλέον, η ίδια η έννοια του σκοτεινού τουρισμού αντικατοπτρίζει έναν τρόπο σκέψης για τον τουρισμό (και τον θάνατο) που είναι συγκεκριμένος για τις αγγλόφωνες χώρες, καθώς ούτε ο όρος ούτε η έννοια μεταφράζονται με ευκολία σε άλλες γλώσσες. (Ashworth & Isaac, 2015) Μία ακόμη σημαντική παρατήρηση είναι ότι η πλειονότητα της έρευνας στον σκοτεινό τουρισμό είναι ποιοτική από άποψη μεθοδολογιών που υιοθετούνται από τους ερευνητές. Ο Wight (2005) το αποδίδει αυτό στην κυριαρχία των κοινωνιολογικών ζητημάτων στον σκοτεινό τουρισμό, που παραδοσιακά υιοθετούν ποιοτικές μεθόδους έρευνας. Αυτά τα ζητήματα περιλαμβάνουν την ανθρωπολογία, την ψυχολογία, τη συμπεριφορά του τουρίστα και αρκετά συχνά και σημαντικές μεταμοντέρνες φιλοσοφικές θέσεις. Η ποσοτική έρευνα, συνεπώς, παραμένει σε μεγάλο βαθμό νοερή στον αρχέτυπο του θέματος και οι ευεργετικές επιπτώσεις της ποσοτικής έρευνας σπανίως αναγνωρίζονται ή διατυπώνονται με σαφήνεια. Ωστόσο, καθώς τα ακαδημαϊκά παραδείγματα εξελίσσονται, είναι πιθανό η ποσοτική έρευνα να εμφανιστεί ως ένα χρήσιμο ερευνητικό εργαλείο, λαμβάνοντας υπόψη τον αυξανόμενο ενδιαφέρον για τους αριθμούς και τους τύπους επισκεπτών στις τοποθεσίες, αλλά και το γεγονός ότι ο σκοτεινός τουρισμός σίγουρα εντάσσεται στον ευρύτερο ορισμό της τουριστικής δραστηριότητας.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάσουμε πως μπορούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης να βελτιώσουν και να εμβαθύνουν μια εμπειρία σε έναν τόπο σκοτεινού τουρισμού. Αν και η ανθρώπινη γοητεία για τον θάνατο φαίνεται να είναι σταθερή, ο «σκοτεινός τουρισμός» έχει επεκταθεί τα τελευταία 200 χρόνια χάρη στην επιρροή των μέσων ενημέρωσης. (Timm Knudsen, 2011) Οι πλατφόρμες των κοινωνικών μέσων μπορούν να

χρησιμοποιηθούν για την προώθηση και τον προσδιορισμό των προορισμών του «σκοτεινού τουρισμού» αλλά και για τον διαδικτυακό διάλογο των «σκοτεινών τουριστών» μεταξύ τους, με τρόπο που να ενισχύει το επίπεδο της εμπειρίας τους. Ακόμη, η ύπαρξη ιστοσελίδων και διαδικτυακών φόρουμ προάγουν και αναπτύσσουν την ανταλλαγή πληροφοριών και την ερευνητική συνεργασία στον χώρο του σκοτεινού τουρισμού. (Bolan & Simone-Charteris, 2018) Για παράδειγμα, υπάρχει μια δημοφιλής ομάδα στον Facebook η οποία ιδρύθηκε και διαχειρίζεται από τον Dr. Philip Stone στο Ηνωμένο Βασίλειο, εν ονόματι «Dark tourism forum», η οποία έχει πάνω από 3.500 εγγεγραμμένους ενεργούς χρήστες. Πρόκειται για μια ομάδα που έχει δημιουργηθεί για την προώθηση και τη διάδοση ακαδημαϊκής έρευνας και ειδήσεων που σχετίζονται με τον «σκοτεινό τουρισμό». Μια άλλη ενδιαφέρουσα ομάδα, διαφορετικού χαρακτήρα αποτελεί η «Dark tourism Worldwide». Με περίπου 400 ενεργά μέλη, η διαφορά της από την προηγούμενη είναι ότι δεν είναι αποκλειστικά ακαδημαϊκού χαρακτήρα, αλλά απευθύνεται σε έναν συνδυασμό ακαδημαϊκών, φοιτητών ή και «έμπειρων σκοτεινών τουριστών». Στόχος της συγκεκριμένης ομάδας είναι «να εξερευνήσει τον σκοτεινό τουρισμό στις πιο απομακρυσμένες και νέες του γωνίες: σωματικά, ηθικά και θεμελιωδώς». (Dark Tourism Worldwide 2016 as cited in Bolan & Simone-Charteris, 2018) Σύμφωνα με τους Bolan P. και Simone Charteris M., οι εν λόγω σελίδες κοινωνικής δικτύωσης μπορούν να αποτελέσουν και πηγή πολύτιμων πληροφοριών για τους επαγγελματίες του κλάδου που ασχολούνται με τη διαχείριση των σκοτεινών τουριστικών προορισμών καθώς παρουσιάζονται ως έτοιμα αποθετήρια χρήσιμων δεδομένων για αυτούς.

Η προσφορά των κινητών εφαρμογών ικανοποιεί τις διαρκώς αυξανόμενες ανάγκες εκείνων των τουριστών που χρησιμοποιούν όλο και περισσότερο smartphones και tablets για να παραμένουν συνδεδεμένοι. Πράγματι, εκμεταλλευόμενοι τέτοιες νέες τεχνολογίες όπως τη live γεωγραφική τοποθεσία και την εικονική πραγματικότητα παρέχονται νέοι τρόποι και νέες μορφές ερμηνευτικών πληροφοριών για τον «σκοτεινό τουρίστα», οι οποίες θα τον ενημερώσουν, θα τον εμπλέξουν και θα τον βυθίσουν σε ένα εντελώς νέο επίπεδο εμπειρίας. Υπάρχουν πολλοί τουριστικοί προορισμοί που οι τουρίστες μπορούν να επισκεφτούν εικονικά, από τον καθεδρικό ναό του Canterbury στην Αγγλία μέχρι το παλάτι των Βερσαλλιών στο Παρίσι. Αυτές οι περιηγήσεις χρησιμοποιούνται είτε ως δείγματα για μελλοντικές επισκέψεις, είτε ως μια διαφορετική εμπειρία για αυτούς που δεν μπορούν να επισκεφθούν τον τόπο από κοντά. (Arnold, 2005 as cited in Bolan & Simone-Charteris, 2018) Τέτοιου είδους εικονικά περιβάλλοντα, σχεδιασμένα για τόπους «σκοτεινού τουρισμού», υπάρχουν ελάχιστα, αν και είναι ένα project που θα μπορούσε να επιφέρει πολλά κέρδη στον

εκάστοτε τόπο. Ωστόσο, ορισμένοι τόποι σκοτεινού τουρισμού διαθέτουν πολύ εξελιγμένους ιστοτόπους μέσω των οποίων προσπαθούν να πείσουν τους τουρίστες να επισκεφθούν τον φυσικό τόπο. Με αυτόν τον τρόπο, ως ένα βαθμό, μπορούμε να ταξιδέψουμε στα μέρη αυτά ενώ καθόμαστε μπροστά από τον υπολογιστή μας, στο σπίτι μας. Με τον διάχυτο χαρακτήρα των ψηφιακών και κινητών μέσων, μπορούμε όλοι να γίνουμε μάρτυρες γεγονότων. (Timm Knudsen, 2011) Ίσως ο λόγος για την έλλειψη εικονικών περιβαλλόντων «σκοτεινού τουρισμού» να είναι η δυσκολία στη δημιουργία ενός ελκυστικού αποτελέσματος, ενώ ταυτόχρονα να διατηρείται και η ευαισθησία του τόπου αυτού. (Bolan & Simone-Charteris, 2018) Φυσικά, χωρίς καλή προώθηση των διάφορων πολιτιστικών και ιστορικών αξιών για τον «σκοτεινό τουρισμό», οι χώρες χάνουν πολλά. Με την προώθηση του προορισμού όμως, η χώρα θα κερδίσει πολλά, αν και πολλές από αυτές δεν καταβάλλουν προσπάθειες σε αυτό τον τομέα και το αποτέλεσμα είναι η απουσία δημοτικότητας αλλά και του κέρδους. (Minić, 2012)

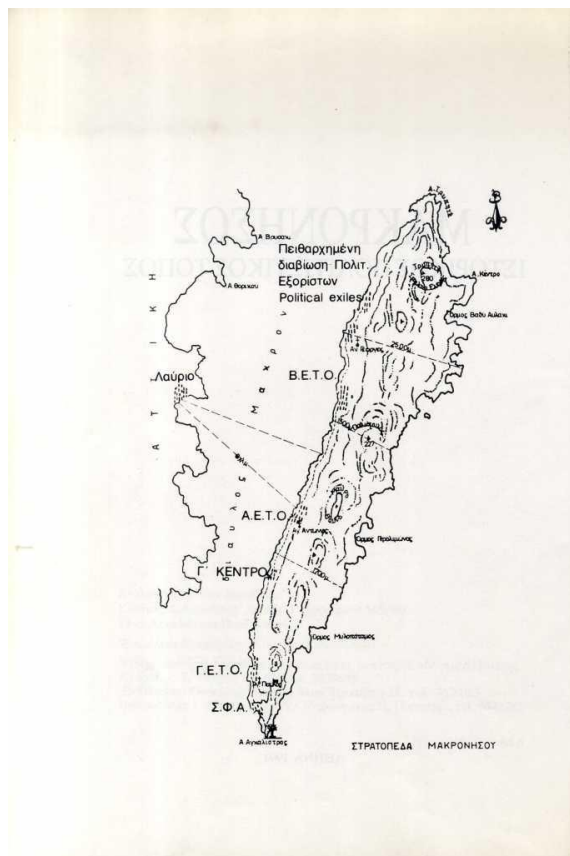
Συμπερασματικά, η έννοια του «σκοτεινού τουρισμού», από την πρώτη της εμφάνισης μέχρι και σήμερα, παραμένει ένα πολυσύνθετο αλλά και αντιφατικό πεδίο μελέτης, που συνδυάζει την έλξη με τον θάνατο και την καταστροφή, με την επιθυμία για κατανόηση και σύνδεση με την ιστορία. Μέσα από την εξέταση των ποικίλων αντιδράσεων που οι τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού προκαλούν, διαφαίνεται και η ποικιλία των ηθικών ζητημάτων που προκύπτουν, όπως η εμπορευματοποίηση της τραγικότητας του τόπου, αλλά και η ανάγκη για υπεύθυνη παρουσίαση των γεγονότων. Ενώ κάποιοι ερευνητές εστιάζουν στην πολυπλοκότητα των συναισθημάτων και των αντιλήψεων που αυτές οι τοποθεσίες δημιουργούν, άλλοι έχουν στρέψει την προσοχή τους στις πιο σκοτεινές πτυχές αυτής της εναλλακτικής τουριστικής εμπειρίας, όπως για παράδειγμα η ιδιωτική απόλαυση από τις τραγωδίες των άλλων. Εντούτοις, η συνεχής εξέλιξη του σκοτεινού τουρισμού και η επίδραση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, αποδεικνύουν ότι παραμένει ζωντανό και δυναμικό πεδίο, έτοιμο να προσφέρει νέες ευκαιρίες για περαιτέρω διερεύνηση. Συμπερασματικά, ο «σκοτεινός τουρισμός» σαν πεδίο μελέτης, παρά τις προκλήσεις και τις αμφιλεγόμενες απόψεις, προσφέρει σημαντικά εργαλεία για την εξερεύνηση της σύγχρονης πολιτιστικής κουλτούρας και την ανάδειξη νέων προορισμών που μέχρι στιγμής έχουν αγνοηθεί.

4. Το παράδειγμα της Μακρονήσου

Στις 7 και 8 Μαρτίου του 1998, μια ομάδα εκπροσώπων από το Υπουργείο Πολιτισμού, το Υπουργείο Περιβάλλοντος, το Τεχνικό Επιμελητήριο, τον Σύλλογο Αρχιτεκτόνων, το Ελληνικό τμήμα του ICOMOS και την Πανελλήνια Ένωση Κρατουμένων Αγωνιστών Μακρονήσου, η οποία δημιουργήθηκε με απόφαση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ το 1989, διοργάνωσε μια επιστημονική συνάντηση στην οποία η Μακρόνησος, καθώς και όλα τα κτίρια των στρατοπέδων της ανακηρύχθηκαν ιστορικοί τόποι.

Ύστερα από τέσσερα χρόνια, τον Μάρτιο του 1998, πραγματοποιήθηκε ακόμη μια συνάντηση μεταξύ αρκετών επιστημόνων διαφόρων ειδικοτήτων, όπου και συζητήθηκαν ευρύτερα θέματα αναφορικά με το στρατόπεδο της Μακρονήσου την περίοδο του Εμφυλίου και για τα πρώτα χρόνια μετά τη λήξη αυτού, αλλά και πως προβάλλεται η ιδιομορφία του νησιού ως τόπος εξορίας. (Καραμανωλάκης, 1999)

Το ιστορικό πλαίσιο της Μακρονήσου ξεκινάει με την ελληνική κυβέρνηση, όταν το 1946 ίδρυσε τρία ειδικά τάγματα στην Κρήτη (Α' Τάγμα), τη Λάρισα (Β' Τάγμα) και την Θεσσαλονίκη (Γ' Τάγμα) για να συγκεντρωθούν εκεί όσοι κατά την Κατοχή, συμμετείχαν στις τάξεις του ΕΑΜ, ή όσοι θεωρούνταν ύποπτοι από τις αρχές, για αριστερές πολιτικές πεποιθήσεις. Την άνοιξη του 1947, τα παραπάνω τάγματα μεταφέρονται στην Μακρόνησο, ενώ αργότερα δημιουργούνται και οι στρατιωτικές φυλακές και ένα κέντρο συγκέντρωσης «ύποπτων» αξιωματικών. Πιο συγκεκριμένα, οι στρατιώτες του Β' Τάγματος με ταγματάρχη τον Αντώνη Βασιλόπουλο, ήταν αυτοί που μεταφέρθηκαν πρώτα στη Μακρόνησο στις 28 Μαΐου του 1947, ενώ μέσα στους επόμενους 2 μήνες κατέφτασαν και το Α' Τάγμα με ταγματάρχη τον Ηλία Τολιόπουλο και το Γ' τάγμα με αντισυνταγματάρχη τον Σπύρο Χειμαριώτη. Στα τέλη του 1948 αρχίζουν να μεταφέρονται στο νησί και απλοί πολίτες, άντρες αλλά και πάνω από χίλιες γυναίκες, οι οποίοι θεωρούνταν κομμουνιστές.

Εικόνα 1. Χάρτης των στρατοπέδων της Μακρονήσου (<https://www.makronissos.org/>)

Αναλυτικότερα, πρωταρχικά από την ίδρυση του στρατοπέδου στη Μακρόνησο μέχρι και την άνοιξη του 1949, στο νησί συγκεντρώνονταν κυρίως στρατιώτες και αξιωματικοί, με στόχο τη βίαιη συμμόρφωση τους, στο τότε πολιτικό καθεστώς. Έπειτα, από την άνοιξη του 1949 μέχρι το καλοκαίρι του 1950, σειρά είχε η μεταφορά πολιτικών εξόριστων στη Μακρόνησο, οι οποίοι συλλαμβάνονταν προληπτικά. Τέλος, από το καλοκαίρι του 1950 έως και το κλείσιμο των στρατοπέδων, λειτούργησαν οι «Στρατιωτικές Φυλακές Αθηνών» με συνταγματάρχη τον Θωμά Σούλη, μόνο για «ύποπτους» στρατιώτες, οι οποίοι φυλάσσοντας σε σχετικά καλύτερες συνθήκες. (Μακρόνησος Ψηφιακό Μουσείο, χ.χ.)

Με το ψήφισμα ΟΓ στις 14 Οκτωβρίου του 1949 «περί μέτρων εθνικής αναμορφώσεως», ιδρύθηκε ο «Οργανισμός Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου» που επέτρεπε πλέον και επίσημα την μετατροπή της Μακρονήσου σε μια τεράστια φυλακή για την κράτηση όλων των αντικαθεστωτικών. (Μακρόνησος Ψηφιακό Μουσείο, χ.χ.)

Εικόνα 2. Α' Τάγμα Σκαπανέων Μακρονήσου (<https://www.makronissos.org/>)

Ο αριθμός των εκτοπισμένων, οπλίτες και πολίτες, φαίνεται να ξεπερνούσε τους πενήντα χιλιάδες και η απομόνωσή τους στο νησί, συνδυάστηκε με στρατιωτική πειθαρχία και έντονη σωματική και ψυχολογική βία (συνεχής προπαγάνδα, προσωπικοί εκβιασμοί, βασανισμοί, βιαιοπραγίες, ταπεινώσεις). Κύριος στόχος των παραπάνω ήταν η αλλαγή των πεποιθήσεων των αντικαθεστωτικών και η στράτευσή τους στον τότε κρατικό στρατό. (Καραμανωλάκης, 1999) Για την υλοποίηση αυτού, έπρεπε οι κρατούμενοι να υπογράψουν πρώτα τη «δήλωση μετάνοιας» με την οποία συναινούσαν στις ιδέες της εθνικοφροσύνης. Ο βασανισμός των φυλακισμένων γίνονταν συνήθως από στρατιώτες που το πόστο τους ήταν σε διάφορες υπηρεσίες της διοίκησης των στρατοπέδων. Ορισμένες φορές τα βασανιστήρια, γίνονταν μπροστά στους υπολοίπους, μήπως και τρομοκρατηθούν από τη θέαση του ξυλοδαρμού και αποφασίσουν να υπογράψουν τη «δήλωση μετάνοιας» με περισσότερη ευκολία. Οι βιαιοπραγίες γίνονταν συνήθως με γκλομπς, λοστούς, μαστίγια, συρματόσκοινα, με τα οποία τους έσερναν στο έδαφος ή τους χτυπούσαν οπουδήποτε στο σώμα, μέχρι είτε να λιποθυμήσουν, είτε να κουραστούν οι στρατιώτες. Η βίαιη συμπεριφορά προς τους κρατούμενους, ξεκίνησε από το Γ' Τάγμα. Επιπλέον, όσοι επέλεγαν να μην υπογράψουν τη «δήλωση μετάνοιας», έπρεπε να επισκεφτούν το βράδυ το Γραφείο Ηθικής Αγωγής, όπου υποβάλλονταν σε πολύωρες ανακρίσεις και ξυλοδαρμούς. Από την άλλη μεριά, όσοι υπέγραφαν τις δηλώσεις, έπρεπε να πείσουν τη διοίκηση του τάγματος ότι είχαν πραγματικά αλλάξει τις ιδεολογίες τους, κάνοντας ομιλίες με τους άλλους στρατιώτες ή ακόμη και με το να

γίνονται οι ίδιοι βασανιστές των πρώην συμμάχων τους. (Μακρόνησος Ψηφιακό Μουσείο, χ.χ.)

Εικόνα 3. Γ' Τάγμα Σκαπανέων Μακρονήσου (<https://www.makronissos.org/>)

Ο χειρισμός των πολιτικών εξόριστων, δε διαφέρει και πολύ από τα παραπάνω. Μόλις οι πολιτικοί εξόριστοι κατέφταναν στο νησί, ο διοικητής του κάθε τάγματος τους μάζευε και τους υποχρέωνε να υπογράψουν τις δηλώσεις μετάνοιας εκείνη τη στιγμή. Εάν περνούσε ο χρόνος που τους έδινε για να υπογράψουν, τότε σειρά είχε ο άγριος ξυλοδαρμός τους με ρόπαλα από τους βασανιστές. Λόγω του τρόμου, οι περισσότεροι κατέληγαν να υπογράφουν τις δηλώσεις ενώ εκείνοι που εξακολουθούσαν να αρνούνται απομονώνονταν, περιμένοντας τον επόμενο ξυλοδαρμό τους. Με βάση τα στοιχεία από το Γενικό Επιτελείο Στρατού, μέχρι τον Οκτώβρη του 1949 είχαν καταφέρει να συμμορφώσουν περίπου 25.000 αξιωματικούς, αρκετοί από τους οποίους αργότερα τάχθηκαν κατά του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, στην περίοδο του εμφυλίου.

Εξαιτίας των παραπάνω βιαιοτήτων, πολλοί κρατούμενοι κατέληγαν στο νοσοκομείο της Μακρονήσου με κακώσεις, ψυχικά τραύματα, αυτοκτονικές τάσεις κ.α. Φέρεται συνολικά να πέθαναν περίπου 120 κρατούμενοι κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο νησί. (Μακρόνησος Ψηφιακό Μουσείο, χ.χ.)

ΔΗΛΩΣΙΣ
(Διημερίαις 4ης & 5ης Α. Ν. 116/1948)

1. *Επώνυμον (ἐκ κρησίου)	Κόρινθον ὄνομα (ἐκ κρησίου)	*Ὄνομα πατρὸς (ἐκ κρησίου)	*Ἰδιότης (ἄνω)
2. Διεύθυνσις (ἑταιρεία)	πόλις	ὁδός	*Ἀριθ.
3. *Ἀριθ. Διεύθυνσις ταυτότητος	*Εἰκόσιαι *Ἀρχή	Χρονολογία	

4. Μήπως ἐχρησιμοποίησατε μέχρι σήμερον ἄλλα ὄνοματα πλὴν τοῦ γνησίου καὶ ποῖος ὁ ἀριθμὸς τῶν ταυτοτήτων σας καὶ ποῖα ἡ ἐνδύσεια αὐτῶν *Ἀρχή διὰ τὰ ὄνοματά ταῦτα:

Ποῦ διεμείνατε ἀπὸ τῆς 1ης Μαρτίου 1941 καὶ κατὰ ποῖα χρονικά διαστήματα (τοσοῦτοι ὀλιγοήμεροι ἢ διὰ λόγους ἀνεπιτήδεον δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μνημονοῦνται ἀπορρίπτων ὅμως τὴν ἀναγραφήν πάσα μετακίνησις συνδεομένη πρὸς πολιτικὴν δράσιν).

Χρόνος	Πόλις	Διεύθυνσις
--------	-------	------------

5. *Ἐὰν ἔχετε ἄλλα ὄνοματα πλὴν τοῦ γνησίου καὶ ποῖος ὁ ἀριθμὸς τῶν ταυτοτήτων σας καὶ ποῖα ἡ ἐνδύσεια αὐτῶν *Ἀρχή διὰ τὰ ὄνοματά ταῦτα:

Ποῦ διεμείνατε ἀπὸ τῆς 1ης Μαρτίου 1941 καὶ κατὰ ποῖα χρονικά διαστήματα (τοσοῦτοι ὀλιγοήμεροι ἢ διὰ λόγους ἀνεπιτήδεον δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μνημονοῦνται ἀπορρίπτων ὅμως τὴν ἀναγραφήν πάσα μετακίνησις συνδεομένη πρὸς πολιτικὴν δράσιν).

Χρόνος	Πόλις	Διεύθυνσις
--------	-------	------------

6. *Ἐὰν ἔχετε ἄλλα ὄνοματα πλὴν τοῦ γνησίου καὶ ποῖος ὁ ἀριθμὸς τῶν ταυτοτήτων σας καὶ ποῖα ἡ ἐνδύσεια αὐτῶν *Ἀρχή διὰ τὰ ὄνοματά ταῦτα:

Ποῦ διεμείνατε ἀπὸ τῆς 1ης Μαρτίου 1941 καὶ κατὰ ποῖα χρονικά διαστήματα (τοσοῦτοι ὀλιγοήμεροι ἢ διὰ λόγους ἀνεπιτήδεον δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μνημονοῦνται ἀπορρίπτων ὅμως τὴν ἀναγραφήν πάσα μετακίνησις συνδεομένη πρὸς πολιτικὴν δράσιν).

Χρόνος	Πόλις	Διεύθυνσις
--------	-------	------------

7. *Ἐὰν κοινωθῆτε σήμερον νὰ εἰσθε μέλος τοιαύτης τινὸς ὀργανώσεως καὶ ποῖος: Μήπως ἔχετε ἐν αὐτῇ ἄλλο ὄνομα καὶ ποῖον:

Εικόνα 4. Έντυπο δήλωσης μετάνοιας (<https://www.makronissos.org/>)

Με την εκλογή του Νικόλαου Πλαστήρα στις 5 Μαρτίου του 1950, ξεκίνησε η «αρχή του τέλους» για τον εγκλεισμό των πολιτών στη Μακρόνησο. Το τέλος του Εμφύλιου ήρθε τον Αύγουστο του 1949 και από εκείνη τη στιγμή κι έπειτα, ο αριθμός των κρατούμενων άρχισε να μειώνεται. Οι καταγγελίες που δημοσιεύονταν στις εφημερίδες συνεχώς αυξάνονταν κάνοντας όλο και πιο γνωστές τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης στο νησί, πράγμα που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη λήξη της λειτουργίας των στρατοπέδων. Το τελειωτικό χτύπημα συνέβη το καλοκαίρι του 1950, όταν χιλιάδες άντρες πολιτικοί εξόριστοι αναχώρησαν από τη Μακρόνησο για τον Άγιο Ευστράτιο και οι γυναίκες για το Τρίκερι. Τα στρατόπεδα συνέχισαν τη λειτουργία του παρόλα αυτά, κυρίως για στρατιώτες ως «μονάδα πειθαρχικής διαβίωσης», μέχρι και το 1957. Τελευταίοι έμειναν οι φύλακες που πρόσεχαν τις εγκαταστάσεις του νησιού (10-15 άνδρες), οι οποίοι όμως το 1961 εγκατέλειψαν εντελώς τη Μακρόνησο. (Μακρόνησος Ψηφιακό Μουσείο, χ.χ.)

Μετά την πλήρη εγκατάλειψη του νησιού ξεκίνησε η καταστροφή του, που αποφασίστηκε από το Ελληνικό δημόσιο με δημοπρασία, με σκοπό την απομάκρυνση των χρήσιμων δομικών υλικών (μάρμαρα, ξύλα κτλ.) από το νησί. Μέχρι και σήμερα, έχουν παραμείνει στο νησί ελάχιστοι βοσκοί οι οποίοι χρησιμοποιούν τα κτίσματα που έχουν απομείνει ως τόπο φύλαξης των ζώων τους. (Μακρόνησος Ψηφιακό Μουσείο, χ.χ.)

Για τα επόμενα χρόνια, η Μακρόνησος απέπνεε μια εικόνα ενός μαρτυρικού τόπου. Γενικότερα, υπερίσχυε η σιωπή για όσα συνέβησαν εκεί. Την προδικτατορική περίοδο, ο Νίκος Μάργαρης όντας κρατούμενος στο νησί τα χρόνια μεταξύ 1947 και 1950, ήταν ο μοναδικός που προσπάθησε να συλλέξει υλικό με σκοπό να γράψει μια ιστορία για τη Μακρόνησο. Ύστερα από κάποιες επισκέψεις που πραγματοποίησε στο νησί, κατάφερε να συγκεντρώσει το απαραίτητο υλικό, κι έτσι να εκδώσει το δίτομο έργο του «Ιστορία της Μακρονήσου» το 1996. Μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα που γράφτηκαν την περίοδο της Μεταπολίτευσης, η Μακρόνησος παρουσιάζεται ως «σύμβολο αντίστασης των κομμουνιστών ενάντια στην κρατική καταστολή και βία». Την περίοδο του εμφυλίου είχαν βρεθεί στη Μακρόνησο ένας σημαντικός αριθμός λογοτεχνών, που έπαιξε σπουδαίο ρόλο στη «συμβολοποίηση» αυτή του νησιού. (Μακρόνησος Ψηφιακό Μουσείο, χ.χ.)

Η πρώτη εντατικότερη ενασχόληση με τη Μακρόνησο, ξεκίνησε το 1981, με τα πρώτα στάδια μιας πλήρους ελευθερίας έκφρασης μετά τα δύσκολα χρόνια του Εμφυλίου. Τα κτίρια στα οποία «φιλοξενούνταν» οι κρατούμενοι της Μακρονήσου, είχαν αρχίσει σιγά σιγά να έρχονται αντιμέτωπα με τη φθορά του χρόνου αλλά και την αλλοίωση τους από διάφορες χρήσεις. Οι αρχιτέκτονες Νίκη Ζαμενοπούλου, Μίνα Ξύδη, Μόνικα Σκαλτσά, Ρένα Λευκαδίτου και Στέλιος Χρυσομαλλίδης ανακοίνωσαν ότι γίνονται σχετικές προσπάθειες φύλαξης και αναδιοργάνωσης των κτισμάτων με σκοπό μια πιθανή νέα λειτουργία τους. (Καραμανωλάκης, 1999)

Εικόνα 5. Εορτασμός της επετείου των 50 χρόνων (<https://www.makronissos.org/>)

Σήμερα, η πρόσβαση στο νησί γίνεται με πλοίο είτε από τον Πειραιά, είτε από το Λαύριο όπου μπορεί κάποιος να πραγματοποιήσει μια μονοήμερη εκδρομή και να επιστρέψει την ίδια μέρα. Τα κτίρια του νησιού κρίθηκαν άξια διατήρησης και προστασίας και έκτοτε πολλά από αυτά έχουν ανακαινιστεί. Οι επιζώντες εξόριστοι του νησιού οργανώνουν πλέον ένα ετήσιο προσκύνημα και πιέζουν τις κρατικές αρχές να δημιουργήσουν έναν οργανισμό για τη διαχείριση της κληρονομιάς της Μακρονήσου. Εκεί οι επισκέπτες έρχονται σε επαφή με χιλιάδες ερειπωμένα κτίρια όλων των μεγεθών, σε μερικά από τα οποία έχουν διασωθεί μόνο τα δάπεδά τους. Για τα πιο πολλά από αυτά είναι σχεδόν αδύνατον να εντοπιστεί ο παλιός τους όγκος και η χρήση τους. Όλα τα στρατόπεδα ενώνονται μεταξύ τους με έναν χωματόδρομο, ο οποίος κατασκευάστηκε πρόσφατα και καθιστά εύκολη την περιήγηση τους ακόμα και με μηχανάκια και μικρά αυτοκίνητα. (Γάτας & Βαρύτης, 2008)

Στην πρώτη ημερίδα που πραγματοποιήθηκε το 1993, η πολιτεία εξέφρασε τις τότε προθέσεις της, για την εξάλειψη των χώρων των στρατοπέδων και την αυθαίρετη επαναχρησιμοποίηση ορισμένων χώρων για στάβλισμα ή κατοικία ζώων. Αυτή η δήλωση έφερε μεγάλες αντιδράσεις καθώς θεωρήθηκε ότι αλλοιώνουν και υποβαθμίζουν τον χαρακτήρα του τόπου. Μιας και η Μακρόνησος αποτελεί τον τελευταίο μεγάλο άκτιστο χώρο κοντά στην Αττική, απειλείται από επιμέρους καταπατήσεις και καταλήψεις. Γι' αυτό το λόγο, υπάρχει η ανάγκη να παρθούν άμεσα τα κατάλληλα μέτρα διάσωσης, προστασίας και ανάδειξης του νησιού.

Οι άμεσες ενέργειες που θα πρέπει να παρθούν για την προστασία του είναι: η δημιουργία χώρου εργασίας για την συντήρηση του αρχαιολογικού υλικού στον χώρο του κτιρίου που έχει παραχωρηθεί στην ΠΕΜΑΚ (Πανελλήνια Ένωση Κρατουμένων Αγωνιστών Μακρονήσου), η δημιουργία ενός μουσείου και χώρους μελετητικών δραστηριοτήτων, η ανέγερση των μνημείων, η διοργάνωση επισκέψεων εκπαιδευτικού χαρακτήρα, η ταχύτερη προώθηση της συντήρησης των κτισμάτων, η άμεση ένταξη της Μακρονήσου στη χρηματοδότηση της ΕΟΚ και η ευαισθητοποίηση της πολιτείας μέσω του Τύπου και τα άλλα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Έχοντας υπόψιν τα διατάγματα που καθορίζουν τις χρήσεις της γης και τους περιορισμούς δόμησης του νησιού, φαίνεται το δυτικό μέρος να περιλαμβάνει έξι στρατόπεδα στα οποία επιτρέπεται η δημιουργία κτιρίων πολιτιστικών εκδηλώσεων και κοινής ωφέλειας. Ακόμη, για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών, δίνεται η δυνατότητα κατασκευής ξενώνα και κατοικία φύλακα. Στο υπόλοιπο ορεινό τμήμα του νησιού, επιτρέπονται τα καταφύγια ζώων, τα δίκτυα μονοπατιών περιπάτου, οι κυψέλες για τη μελισσοκομία και η καλλιέργεια φαρμακευτικών φυτών. Στο τρίτο κομμάτι του τόπου, έχουν προταθεί ιδέες για την εγκατάσταση

κατασκηνώσεων δημοτικών και δημοσίων φορέων και εγκαταστάσεις αθλητικών δραστηριοτήτων.

Σε όλο τον ιστορικό τόπο της Μακρονήσου, φαίνεται να απαγορεύονται χρήσεις ή παρεμβάσεις που ενδέχεται να μεταβάλλουν τον χαρακτήρα της ιστορίας και γενικά οτιδήποτε δεν αναδεικνύει τον πολιτιστικό χαρακτήρα του νησιού. Επιπλέον, απαγορεύεται ό,τι μπορεί να επιφέρει βλάβη στα διατηρητέα μνημεία και στους αρχαιολογικούς χώρους ή να αλλοιώσει το φυσικό τοπίο και να επηρεάσει αρνητικά τους υπάρχοντες βιότοπους. Ειδικότερα απαγορεύεται η κατάτμηση γης, η λατόμηση και εξόρυξη, η ιχθυοκαλλιέργεια – κτηνοτροφία – κυνήγι, η εκτέλεση τεχνικών έργων υποδομής υπεροπτικού χαρακτήρα, η τοποθέτηση κάθε είδους διαφημίσεων και φωτεινών επιγραφών και η κυκλοφορία οχημάτων πλην δύο ταξί για τις ανάγκες των επισκεπτών. (Γάτας & Βαρύτης, 2008)

Συγκεντρωτικά, η μελέτη του φαινομένου της Μακρονήσου μπορεί να επιφέρει σημαντικά αποτελέσματα έτσι ώστε να κατανοηθεί καλύτερα εκείνη η εποχή αλλά και η κοινωνία που επέτρεψε να συμβούν όλα τα δεινά στο νησί. Επιπλέον, η στροφή του ενδιαφέροντος στην ιστορία της Μακρονήσου, μπορεί να συνδεθεί αρκετά με τις πολιτικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών. Σε κάθε περίπτωση, θα χρειαστεί να συμβούν ακόμα πολλές ενέργειες προκειμένου να χαρακτηριστεί η Μακρόνησος σημαντικό πεδίο μελέτης, τόσο της ελληνικής κοινωνίας του Εμφυλίου, όσο και των πρώτων μετεμφυλιακών χρόνων έως και το σήμερα.

5. Μεθοδολογία

Η ανάπτυξη και υλοποίηση μιας πτυχιακής εργασίας απαιτεί τη συλλογή απαραίτητων δεδομένων η οποία επιτυγχάνεται κατόπιν συστηματικής προσέγγισης και οργάνωσης. Σημαντικό ήταν να καθοριστούν εξ αρχής οι στόχοι της έρευνας και τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα. Αυτό έγινε με μια ανασκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας σχετικά με το θέμα που μας ενδιέφερε για να ανακαλύψουμε το θεωρητικό πλαίσιο αλλά και τυχόν κενά στην έρευνα.

Έγινε μελέτη διαφόρων έγκυρων πηγών όπως τα βιβλία, τα επιστημονικά άρθρα αλλά και άλλες διπλωματικές εργασίες για να εντοπιστεί τι έχει ήδη ερευνηθεί και ποια είναι τα κύρια ευρήματα.

Ύστερα καθορίσαμε το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας το οποίο αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία θα στηριχθεί η μελέτη. Αυτό περιλαμβάνει, το βασικό θέμα με το οποίο θα σχετίζεται η πτυχιακή εργασία. Σημαντικό ήταν επίσης σε αυτή τη φάση να εντοπιστούν ποιες περιοχές δεν έχουν καλυφθεί επαρκώς από την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία, για να μπορέσουμε έτσι να αιτιολογήσουμε την ανάγκη της δικής μας έρευνας.

Σε αυτό το σημείο προκύπτει ένα από τα πιο κρίσιμα μέρη της πτυχιακής εργασίας και αυτό είναι η μεθοδολογία της έρευνας η οποία καθορίζει τον τρόπο της συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων. Περιλαμβάνει την επιλογή της ερευνητικής μεθόδου, τον σχεδιασμό εργαλείων συλλογής δεδομένων και τον τρόπο εφαρμογής τους. Στην παρούσα εργασία γίνεται χρήση της ποσοτικής έρευνας, όπου εστιάζει στην ανάλυση στατιστικών δεδομένων. Αυτή η μέθοδος εξυπηρετεί διότι απευθύνεται σε μεγάλα δείγματα πληθυσμού και επιτρέπει την διεξαγωγή συμπερασμάτων που μπορούν να γενικευτούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Επιπλέον, ένα ερωτηματολόγιο βοηθά στη σύγκριση και την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων.

Όπως προαναφέραμε, η ποσοτική έρευνα επιτρέπει την ανάλυση των σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών μεταβλητών αλλά και τη συσχέτισή τους. Επιπλέον δίνει περιθώρια για προβλέψεις που ενδέχεται να επιβεβαιωθούν ή να διαψευστούν.

Η επεξεργασία των δεδομένων είναι σχετικά απλή καθώς υπάρχει πληθώρα λογισμικών (όπως SPSS) που διευκολύνουν στην εξαγωγή των αποτελεσμάτων. Ακόμη, τα αποτελέσματα της

ποσοτικής έρευνας μπορούν να παρουσιαστούν μέσω γραφημάτων ή διαγραμμάτων, κάτι που τα καθιστά εύκολα στην κατανόηση.

Το ερωτηματολόγιο που σχεδιάστηκε για τη συγκεκριμένη περίπτωση περιείχε σαφείς και συνοπτικές ερωτήσεις. Σκοπός ήταν να συλλεχθούν δεδομένα για την επιθυμητή χρήση της Μακρονήσου (π.χ. εκπαίδευση, τουριστική ανάπτυξη, δημιουργία οικοσυστήματος, κλπ.), να υπάρξουν συσχετίσεις ως προς τις πολιτικές τοποθετήσεις των συμμετεχόντων και το είδος χρήσης που επιθυμούν, να γίνουν προτάσεις αξιοποίησης αλλά και να γίνουν προτάσεις δημιουργίας σχετικού περιεχομένου για μελλοντικές εφαρμογές περιήγησης στο νησί. Το ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε στην πλατφόρμα του Microsoft Forms και η προώθησή του έγινε μέσω email και κοινωνικών μέσων των ερευνητών. Εξασφαλίστηκε πλήρης ανωνυμία για όσους δέχτηκαν να απαντήσουν στο ερωτηματολόγιο. Η διεξαγωγή των απαντήσεων έγινε με μορφή Excel και παρουσιάστηκαν με τη χρήση γραφημάτων και πινάκων. Οι απαντήσεις που λήφθηκαν από το ερωτηματολόγιο ήταν κατευθυντήριες για τις αποφάσεις που θα παρθούν αναφορικά με την επιθυμητή μελλοντική χρήση της Μακρονήσου.

Πάντα σε αυτές τις περιπτώσεις προκύπτουν και τα ηθικά ζητήματα, τα οποία είναι κρίσιμα σε κάθε είδους έρευνα και πρέπει να αντιμετωπίζονται με προσοχή, ώστε να διασφαλιστεί η προστασία των συμμετεχόντων και η ακεραιότητα της έρευνας. Αρχικά οι συμμετέχοντες ήταν πλήρως ενημερωμένοι για το περιεχόμενο της έρευνας, τον σκοπό της, τη διάρκειά της αλλά και τις πιθανές επιπτώσεις της έρευνας. Η συγκατάθεση τους, λήφθηκε εθελοντικά, χωρίς πίεση ή εξαναγκασμό. Οι συμμετέχοντες, είχαν την ευκαιρία να αποσύρουν τη συγκατάθεσή τους οποιαδήποτε στιγμή, χωρίς καμία αρνητική συνέπεια. Επίσης εφόσον επέλεξαν να προχωρήσουν στη διαδικασία απάντησης του ερωτηματολογίου, έδωσαν αυτομάτως τη συγκατάθεση τους για συμμετοχή στη μελέτη, διασφαλίζοντας πάντα όμως την πλήρη ανωνυμία τους. Για όλα αυτά παρασχέθηκε έντυπο ενημέρωσης - συγκατάθεσης, ήδη από την αρχή του ερωτηματολογίου, στο οποίο αναγράφεται αναλυτικά οποιαδήποτε πληροφορία είναι χρήσιμη για τον συμμετέχοντα. Σε περίπτωση που κάποιος δε συναίνεσε με κάτι από τα αναγραφόμενα, δεν του δόθηκε η πρόσβαση στο ερωτηματολόγιο.

Η προστασία των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων είναι ζωτικής σημασίας. Στο ερωτηματολόγιο, η προστασία των προσωπικών δεδομένων είναι σύμφωνη με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων - ΓΚΠΔ (General Data Protection Regulation / GDPR) και τον πρόσφατο εθνικό νόμο 4624/2019. Οι ερευνητές δεσμεύτηκαν για την προστασία της ιδιωτικότητας των ατόμων που συμμετέχουν στην έρευνα και για την προστασία των

προσωπικών τους δεδομένων. Η έρευνα σύλλεξε προσωπικά δεδομένα. Οι προσωπικές ερωτήσεις που χρειάστηκε να απαντηθούν αφορούσαν το φύλο τους, την ηλικία τους, το επίπεδο εκπαίδευσής τους και τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων στο ερωτηματολόγιο χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά για τους σκοπούς της έρευνας αυτής. Δε θα υπάρξει διαβίβαση δεδομένων σε άλλους ερευνητές ή σε τρίτες χώρες.

Οι συμμετέχοντες είχαν το δικαίωμα να αποχωρήσουν από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή. Η απόφαση να αποχωρήσουν από την έρευνα ήταν ελεύθερη και χωρίς επιπτώσεις ή αρνητικές συνέπειες για τους συμμετέχοντες. Εάν και εφόσον κάποιος συμμετέχων αποχωρούσε, θα διασφαλιζόταν ότι τα δεδομένα του θα διαγραφούν από τη μελέτη αν το επιθυμούσε. Να σημειωθεί για ακόμη μια φορά εδώ ότι τα ονόματα και στοιχεία των συμμετεχόντων δεν αναφέρονται ούτε στην πτυχιακή, αλλά ούτε και σε πιθανή δημοσίευση.

Η έρευνα διεξήχθη με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγεται οποιαδήποτε βλάβη στους συμμετέχοντες. Οι ερευνητές διασφάλισαν ότι οι συμμετέχοντες δεν θα υποστούν σωματική ή ψυχολογική βλάβη ως αποτέλεσμα της έρευνας. Καθώς υπήρχε το ενδεχόμενο κάποιες από τις ερωτήσεις να δημιουργήσουν μια μικρή συναισθηματική αναστάτωση, ενημερώσαμε τους συμμετέχοντες εξ αρχής ότι η συμμετοχή τους στην έρευνα δεν συνεπάγεται κάποιον ιδιαίτερο κίνδυνο ή οικονομική επιβάρυνση για εκείνους.

Είναι αναγκαίο να αναφέρουμε εδώ ότι τα δεδομένα θα διατηρούνται σε υπολογιστή με κωδικό πρόσβασης, χωρίς πρόσβαση στο διαδίκτυο και σε κλειδωμένο γραφείο. Ο υπολογιστής έχει ενημερωμένο αντικό πρόγραμμα και firewall. Τυχόν σημειώσεις σε έντυπη μορφή θα διατηρούνται σε κλειδωμένο συρτάρι και γραφείο. Πρόσβαση στους φυσικούς χώρους έχει μόνο η επιστημονική υπεύθυνη του έργου και η ερευνήτρια. Τα δεδομένα θα διατηρηθούν μέχρι το τέλος Ιουνίου 2025 και μετά θα καταστραφούν (οριστική διαγραφή αρχείου Excel που θα καταγραφούν οι απαντήσεις).

Πριν την έναρξη της έρευνας, λάβαμε έγκριση από την Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, όπου αξιολόγησε το ερευνητικό σχέδιο και διασφάλισε ότι πληροί τα ηθικά πρότυπα και ότι προστατεύονται τα δικαιώματα και η ευημερία των συμμετεχόντων. Η έρευνά μας διεξήχθη με δικαιοσύνη και σεβασμό προς όλους τους συμμετέχοντες. Η επιλογή των συμμετεχόντων έγινε δίκαια και χωρίς διακρίσεις. Όλοι οι συμμετέχοντες αντιμετωπίστηκαν με σεβασμό και ευγένεια, αναγνωρίζοντας τα δικαιώματα και την αξιοπρέπειά τους.

Την επόμενη φάση ακολουθεί η συλλογή και η ανάλυση των δεδομένων, όπου αποτελούν και τον «πυρήνα» της πτυχιακής εργασίας. Σε αυτό το σημείο, συγκεντρώθηκαν όλα τα δεδομένα τα οποία απαντούν τα ερευνητικά ερωτήματα και που θα οδηγήσουν στην εξαγωγή συμπερασμάτων. Η συλλογή των δεδομένων περιλαμβάνει την εφαρμογή της μεθοδολογίας που αναλύθηκε παραπάνω και ύστερα την εξέταση αυτών και τη μετατροπή τους σε χρήσιμες για το περιεχόμενο της εργασίας, πληροφορίες. Η σωστή συλλογή και ανάλυση των δεδομένων αποτέλεσε κρίσιμο σημείο για την καλύτερη απόδοση της έρευνάς. Διασφαλίζει ότι τα αποτελέσματα είναι αξιόπιστα και έγκυρα, παρέχοντας την απαραίτητη τεκμηρίωση για να καλυφθεί το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της έρευνάς. Γίνεται εκτενής θεματική ανάλυση με τη βοήθεια των βιβλιογραφικών πηγών και συσχέτιση αυτών με τα αποτελέσματα από το ερωτηματολόγιο που περιγράφηκε πρωτύτερα. Είναι απαραίτητο τα αποτελέσματα να συνδέονται άμεσα με τα αρχικά ερευνητικά ερωτήματα αλλά και να συγκρίνονται με την υπάρχουσα βιβλιογραφία ώστε να τοποθετηθούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Οποιαδήποτε απόκλιση από τις αρχικές μας προσδοκίες θα πρέπει να εξεταστεί και να εξηγηθεί. Τέλος, έγινε προσπάθεια για να καταγραφούν τα ευρήματά με όσον τον δυνατόν πιο δομημένο και τεκμηριωμένο τρόπο, για την καλύτερη κατανόηση από τους αναγνώστες της.

6. Εργαλείο Μέτρησης

Παρακάτω θα παραθέσω τις ερωτήσεις που χρειάστηκε να απαντηθούν από τους ερωτηθέντες κατά τη διαδικασία της έρευνάς μας και θα αναλύσουμε το σκοπό για την επιλογή της κάθε μίας.

1. Ποιο είναι το φύλο σας;
Άνδρας/ Γυναίκα/ Άλλο
2. Ποια είναι η ηλικία σας;
18-24/ 25-30/ 31-50/ 50+
3. Ποιο επίπεδο εκπαίδευσης έχετε ολοκληρώσει;
Δευτεροβάθμια/ Τριτοβάθμια/ Μεταπτυχιακή – Διδακτορική
4. Που θα κατατάσσατε τον εαυτό σας πολιτικά;
Ακροδεξιά/ Δεξιά/ Κεντροδεξιά/ Κέντρο/ Κεντροαριστερά/ Αριστερά/ Ακροαριστερά
5. Γνωρίζατε από προηγουμένως για το ιστορικό πλαίσιο της Μακρονήσου;
Ναι/ Όχι
6. Πιστεύετε ότι η Μακρόνησος έχει διατηρηθεί επαρκώς ως μνημείο ιστορικής μνήμης;
Ναι/ Όχι/ Δεν ξέρω - Δεν απαντώ
7. Θεωρείτε σημαντική την ιδέα της συντήρησης ή αναδιαμόρφωσης της Μακρονήσου για εκπαιδευτικούς σκοπούς;
Ναι/ Όχι/ Δεν ξέρω - Δεν απαντώ
8. Πώς θα αξιολογούσατε την ιδέα της αναδιαμόρφωσης του νησιού για καθαρά τουριστικούς σκοπούς;
Θετική/ Αρνητική/ Ουδέτερη

9. Παρακάτω θα περιγράψω 4 υποθετικά σενάρια για τη διάσωση και την ανάδειξη του νησιού. Παρακαλώ επιλέξτε ποιο κατά τη γνώμη σας, είναι το ιδανικότερο:

A) Συντήρηση των κτισμάτων, δημιουργία μουσείου. Κάποια από τα κτίρια να διαμορφωθούν σε ερευνητικούς και συνεδριακούς χώρους για δράσεις εκπαιδευτικές, ερευνητικές και καλλιτεχνικές. Δεν θα επιτρέπεται καμία τουριστική δραστηριότητα, εκτός από κυλικείο.

B) Συντήρηση των κτισμάτων και δημιουργία μουσείου. Κάποια από τα κτίρια να αναδιαμορφωθούν σε τουριστικά καταλύματα και να υποστηρίζεται και ήπια τουριστική δραστηριότητα.

Γ) Συντήρηση των κτισμάτων και δημιουργία μουσείου. Τα υπόλοιπα κτίρια να αναδιαμορφωθούν σε τουριστικά καταλύματα και να υποστηρίζεται πλήρης τουριστική δραστηριότητα.

Δ) Καμία προσπάθεια διάσωσης των κτιρίων, αλλά δημιουργία καταφύγιων για ζώα, τοποθέτηση κυψελών για τη μελισσοκομία και καλλιέργεια φαρμακευτικών φυτών. Το νησί μετατρέπεται σε ενεργό οικοσύστημα.

Ε) Να μη ληφθεί καμία προσπάθεια διάσωσης του νησιού, γιατί αυτό προϋποθέτει αυξημένο κόστος.

ΣΤ) Άλλο (Περιγράψτε).

Όπως στα περισσότερα ερωτηματολόγια, έτσι και σε αυτήν την περίπτωση, ξεκινήσαμε με μια ερώτηση δημογραφικού περιεχομένου που αφορά το φύλο των ερωτηθέντων. Η συλλογή των δεδομένων σχετικά με το φύλο, επιτρέπει την κατηγοριοποίηση των απαντήσεων με βάση τις διαφορετικές δημογραφικές ομάδες. Πολλές είναι οι φορές όπου οι απόψεις και οι συμπεριφορές διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των φύλων. Η κατανόηση του πως οι διαφορετικές ομάδες ανταποκρίνονται σε ένα θέμα, μπορεί να επιφέρει σημαντικές πληροφορίες στη μελέτη. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του σκοτεινού τουρισμού και της Μακρονήσου, ενδέχεται να υπάρχουν διαφορετικές συναισθηματικές αντιδράσεις μεταξύ των φύλων, που να είναι καθοριστικές για τα αποτελέσματα της έρευνας.

Στη συνέχεια, ακολουθεί ερώτηση εξίσου δημογραφικού περιεχομένου που αυτή τη φορά αφορά την ηλικία των ερωτηθέντων. Με αυτή την ερώτηση αρχικά μπορούμε να αντιληφθούμε πως διαφορετικές γενιές αντιλαμβάνονται το θέμα. Οι νεότερες ομάδες ατόμων, μπορεί να προσεγγίζουν διαφορετικά τα θέματα που σχετίζονται με την ιστορία και τα μνημεία, σε σύγκριση με τις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες. Διαφορετικές γενιές, έχουν μεγαλώσει με διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, γεγονός που επηρεάζει τις πεποιθήσεις και τις αντιλήψεις τους. Η ανάλυση των δεδομένων ανά ηλικιακή ομάδα, συμβάλλει στο να καταλάβουμε καλύτερα ποιες ομάδες έχουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το θέμα μας και να προσαρμόσουμε το περιεχόμενο ανάλογα. Ίσως στην περίπτωση της Μακρονήσου, οι νεότερες ηλικιακές ομάδες να δείξουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον σε μια τουριστική αναδιοργάνωση του νησιού καθώς αυτό το σενάριο να τους φαίνεται πιο ενδιαφέρον σε αντίθεση με τις δραστηριότητες εκπαιδευτικού χαρακτήρα στο νησί. Από την άλλη μεριά, οι μεγαλύτερες ηλικίες, έχοντας και περισσότερες γνώσεις για το ιστορικό υπόβαθρο της Μακρονήσου, μπορεί να δείξουν μεγαλύτερη ευαισθησία στην ιστορική μνήμη του νησιού.

Ακολουθεί η ερώτηση για το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων στην έρευνα, καθώς οι απόψεις τους μπορεί να ποικίλουν ανάλογα με τις γνώσεις τους. Άτομα που έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση, μπορεί να έχουν ενημερωθεί καλύτερα για το κομμάτι της ιστορίας της χώρας μας που αφορά τη Μακρόνησο και για αυτόν τον λόγο να δείξουν μεγαλύτερη ευαισθησία σχετικά με αυτά τα ιστορικά θέματα αλλά και με την αξία της διατήρησης των ιστορικών τοποθεσιών. Επιπλέον, η ανάλυση των δεδομένων ανά μορφωτικό επίπεδο μπορεί να βοηθήσει και στον εντοπισμό των εκπαιδευτικών επιπέδων που δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον ως προς το κεντρικό θέμα της πτυχιακής εργασίας.

Η ερώτηση που αφορά τις πολιτικές πεποιθήσεις, ίσως να είναι η πιο αμφιλεγόμενη του ερωτηματολογίου καθώς αρκετοί είναι εκείνοι που παρά της ανωνυμίας, θα διστάσουν να την απαντήσουν. Με αυτόν τον τρόπο όμως, επιδιώξαμε να παρουσιάσουμε μια εικόνα των πολιτικών προτιμήσεων και της ιδεολογικής στάσης των ερωτώμενων. Εξαιτίας της ιδιαιτερότητας που διακατέχει η ιστορικότητα της Μακρονήσου, μια τέτοια ερώτηση μπορεί να βοηθήσει να ανιχνεύσουμε πιθανές συμφωνίες ή αντιθέσεις μεταξύ των πολιτικών πεποιθήσεων των ατόμων, όσον αφορά τις απόψεις τους για την αναδιαμόρφωση της Μακρονήσου. Μιας και η Μακρόνησος λειτούργησε ως στρατόπεδο πειθαρχημένης διαβίωσης για τους πολιτικά εξόριστους της αριστεράς, θα είναι ενδιαφέρον με βάση την ανάλυση των δεδομένων της συγκεκριμένης ερώτησης, να εντοπίσουμε παρακάτω, ποιο πιθανό σενάριο θα επιλεγεί περισσότερο, από τη μερίδα των ατόμων και της αριστεράς αλλά και της δεξιάς.

Με την 5^η ερώτηση του ερωτηματολογίου, εξετάζουμε το βαθμό ενημέρωσης των συμμετεχόντων σχετικά με το ιστορικό πλαίσιο της Μακρονήσου. Αυτό είναι σημαντικό να το γνωρίζουμε, με σκοπό να καταλάβουμε αν οι απαντήσεις τους αναφορικά με την αναδιαμόρφωση του νησιού δόθηκαν, έχοντας γνώση ή άγνοια της ιστορικότητάς του. Η γνώση και μη, της ιστορίας της Μακρονήσου, μπορεί να επηρεάσει τις απαντήσεις των ατόμων στις παρακάτω ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Δίνεται στην αρχή του ερωτηματολογίου παράλα αυτά μια μικρή παράγραφος με μια πολύ γενική γνώση του θέματος με σκοπό να εγκλιματίσει τους ερωτώντες. Μια έρευνα που έχει σκοπό να αναλύσει τις απόψεις γύρω από τη μελλοντική χρήση της Μακρονήσου, μπορεί να απαιτεί μια διαφορετική προσέγγιση ανάλογα με το αν οι συμμετέχοντες ήταν εξοικειωμένοι με την ιστορία του νησιού ή όχι. Ωστόσο, θα είναι ενδιαφέρον να μελετήσουμε κι εδώ πόσοι ήταν εκείνοι που είχαν γνώση για το θέμα μας και ίσως τους είχε απασχολήσει στο παρελθόν αλλά και πόσοι είναι αυτοί που δεν έχουν ασχοληθεί με τη νεότερη ιστορία της Ελλάδας.

Μια ακόμη ερώτηση της έρευνας, αφορά τη γνώμη των συμμετεχόντων για τη διατήρηση της Μακρονήσου στο σήμερα. Αυτή η ερώτηση βοηθά στο να αντιληφθούμε πως τα διαφορετικά άτομα αξιολογούν την τρέχουσα κατάσταση του νησιού ως τόπου ιστορικής μνήμης. Αυτό είναι χρήσιμο να για να κατανοήσουμε εάν η κοινή γνώμη πιστεύει ότι έχουν γίνει οι απαραίτητες προσπάθειες στη χώρα μας για την ανάδειξη ενός τέτοιου χώρου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, την υποδείξη του εάν χρειάζεται περισσότερη προσπάθεια από πλευράς της ελληνικής κυβέρνησης και μια αλλαγή στον τρόπο διαχείρισης του χώρου. Αν δηλαδή οι περισσότεροι δηλώσουν ότι η διατήρηση είναι ανεπαρκής αυτό συνεπάγεται με την ανάγκη για περαιτέρω δράσεις και επενδύσεις στο κομμάτι αυτό. Επιπλέον, αυτό μπορεί να μας δώσει μια γενικότερη εικόνα για το πως αντιλαμβάνεται το κοινό την ανάπτυξη του σκοτεινού τουρισμού στην περιοχή. Η συγκεκριμένη ερώτηση, μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί και για να συγκρίνει την τρέχουσα κατάσταση της Μακρονήσου με άλλες ιστορικές τοποθεσίες στην Ελλάδα. Αυτό μπορεί να δείξει τα περιθώρια βελτίωσης του νησιού σε σχέση με άλλα μνημεία που έχουν αναδειχθεί καλύτερα. Εννοείται ότι για ακόμη μια φορά μελετάται το επίπεδο ιστορικής ευαισθητοποίησης και γνώσης των συμμετεχόντων, για την περίπτωση της Μακρονήσου, αφού αν οι απαντήσεις δείξουν πως πολλοί δε γνωρίζουν για την κατάστασή της σήμερα, αυτό θα υποδείξει την ανάγκη για περισσότερη εκπαίδευση και ενημέρωση του κοινού. Εάν και εφόσον όμως οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες θεωρήσουν τη συντήρηση του νησιού ανεπαρκή, τότε θα μπορέσουμε να υποστηρίξουμε περισσότερο τις προτάσεις μας για τα έργα αποκατάστασης που θα βοηθήσουν στην καλύτερη εικόνα της Μακρονήσου.

Ακολουθεί ερώτηση παρόμοιας θεματολογίας στην οποία οι ερωτώντες καλούνται να εκφράσουν τη γνώμη τους για το αν επιθυμούν μια αναδιαμόρφωση της Μακρονήσου, αλλά με σκοπό την εκπαιδευτική ανάδειξη του νησιού. Η συγκεκριμένη ερώτηση στοχεύει στο να αξιολογήσει εάν η κοινή γνώμη θεωρεί ότι η Μακρόνησος έχει σημαντική εκπαιδευτική αξία. Η αναγνώριση της ιστορικότητας του νησιού, μπορεί να υποστηρίξει τις προτάσεις για την ανάπτυξη μουσείου και εκπαιδευτικών προγραμμάτων που να εστιάζουν στην ενσωμάτωση του, στον σκοτεινό τουρισμό της Ελλάδας. Αν η πλειοψηφία θεωρήσει σημαντική την εκπαιδευτική δραστηριότητα στο νησί, αυτό σημαίνει ότι η κοινωνία δίνει προτεραιότητα στην εκπαίδευση και την ιστορική γνώση, κάτι που μπορεί να οδηγήσει στην υποστήριξη του όλου έργου από χρηματοδοτήσεις, ερευνητικά προγράμματα και άλλες μορφές συνεργασίας.

Από την άλλη μεριά, σειρά έχει να ερωτηθεί το κοινό για την ιδέα μιας καθαρά τουριστικής ανάδειξης του νησιού, που θα απέχει κατά πολύ από ότι έχουμε περιγράψει παραπάνω. Με αυτή την ερώτηση θα καταλάβουμε εάν οι συμμετέχοντες προτιμούν να αναδειχθεί η Μακρόνησος ως καθαρά τουριστικός προορισμός. Έτσι, θα αξιολογήσουμε αν υποστηρίζεται ότι η τουριστική ανάπτυξη, μπορεί να συνδυαστεί με την ιστορική διατήρηση ή αν πιστεύεται πως η τουριστική χρήση θα υπονομεύσει τη σημασία του νησιού ως τόπος ιστορικής μνήμης. Η θετική ανταπόκριση του κοινού στην τουριστική αναδιαμόρφωση θα δείξει ότι υπάρχει προτίμηση για την προώθηση του τουρισμού, ως πρωταρχικού στόχου, αντί της εκπαίδευσης. Από αυτό συμπεραίνουμε πως οι συμμετέχοντες υποστηρίζουν την οικονομική βιωσιμότητα αυτής της επιλογής, αφού θα θεωρηθεί ως πιθανή πηγή εσόδων και ανάπτυξης για τη χώρα.

Κλείνοντας το ερωτηματολόγιο, παρουσιάσαμε στο κοινό 4 υποθετικά σενάρια για την αναδιαμόρφωση της Μακρονήσου, τα οποία εμπνεύστηκαν από τα νομοθετικά διατάγματα που ανέλυαν όσα επιτρέπονται αλλά και απαγορεύονται στην περιοχή του νησιού. Και σε αυτή την περίπτωση, το κυρίως συμπέρασμα θα είναι οι ανησυχίες και οι προτεραιότητες των συμμετεχόντων. Εάν δηλαδή, επιλεγεί περισσότερες φορές το σενάριο που εστιάζει στην ιστορική ανάδειξη του νησιού, θα καταλάβουμε ότι ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας της Μακρονήσου είναι η κύρια επιθυμία. Η επιλογή των σεναρίων μπορεί να καθοδηγήσει τις στρατηγικές ανάπτυξης του νησιού. Αν αντιθέτως, η ιδέα που περιλαμβάνει τουριστική ανάπτυξη είναι η επικρατέστερη, θα ήταν ιδανική η δημιουργία υποδομών για την προσέλκυση τουριστών. Επιπροσθέτως, δίνεται στους συμμετέχοντες και η εκδοχή να δημιουργηθεί στο νησί ένα ζωντανό οικοσύστημα, κάτι που διαφέρει από τις άλλες επιλογές και παρουσιάζει στο κοινό τις δυνατότητες βιώσιμης ανάπτυξης. Τα σενάρια παρέχουν επίσης δεδομένα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για περαιτέρω έρευνα και ανάλυση. Επομένως, η τελευταία μας

ερώτηση είναι κρίσιμη, καθώς προσφέρει μια δομημένη προσέγγιση για την κατανόηση των απόψεων της κοινής γνώμης για τη μελλοντική χρήση της Μακρονήσου. Οι απαντήσεις που θα δοθούν, βοηθούν ιδιαίτερα στη διαμόρφωση προτάσεων πολιτικής, στρατηγικής ανάπτυξης και διατήρησης της ιστορικής και περιβαλλοντικής κληρονομιάς του νησιού.

7. Αποτελέσματα Έρευνας

Το ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε με στόχο την απόκτηση μιας πιο ολοκληρωμένης άποψης γύρω από τη δημοτικότητα του νησιού της Μακρονήσου, ως τόπος σκοτεινού τουρισμού για την Ελλάδα. Το ερωτηματολόγιο παρέμεινε ενεργό για να απαντηθεί από όσους το επιθυμούσαν, για περίπου ένα μήνα και σκοπός ήταν η συγκέντρωση τουλάχιστον 100 απαντήσεων. Αφού ο στόχος αυτός επιτεύχθηκε, είμαστε σε θέση πλέον να σχολιάσουμε πόσος κόσμος γνωρίζει εν τέλει για την ιστορία της Μακρονήσου, αλλά και πως αυτή έχει αξιοποιηθεί και προωθηθεί από την ελληνική κυβέρνηση, στα πλαίσια αυτού του εναλλακτικού τουρισμού στην Ελλάδα.

Η πρώτη ερώτηση ήταν εισαγωγική και υποχρεωτική για την πρόσβαση στο ερωτηματολόγιο και ζητούσε από τους συμμετέχοντες να δώσουν τη συγκατάθεσή τους, στους όρους και τις προϋποθέσεις της έρευνας. Συνολικά το 97% των ατόμων, συμφώνησε με τους αναγραφόμενους όρους ενώ μόνο το 3% αρνήθηκε. Επομένως, υπάρχει ένα υψηλό επίπεδο αποδοχής και ετοιμότητας για τη συμμετοχή στο ερωτηματολόγιο, εξασφαλίζοντας μια αντιπροσωπευτική ανάλυση των απόψεων των ερωτηθέντων.

Η δεύτερη ερώτηση αφορούσε το φύλο των συμμετεχόντων. Η κατανομή του φύλου των ερωτηθέντων έδειξε ότι το 28% (27 άτομα) ήταν άντρες και το 72% (70 άτομα) ήταν γυναίκες. Αυτή η κατανομή υποδεικνύει μια μεγαλύτερη συμμετοχή από γυναίκες στην έρευνα γεγονός που θα δούμε παρακάτω, εάν θα επηρεάσει τις συνολικές τάσεις των απαντήσεων.

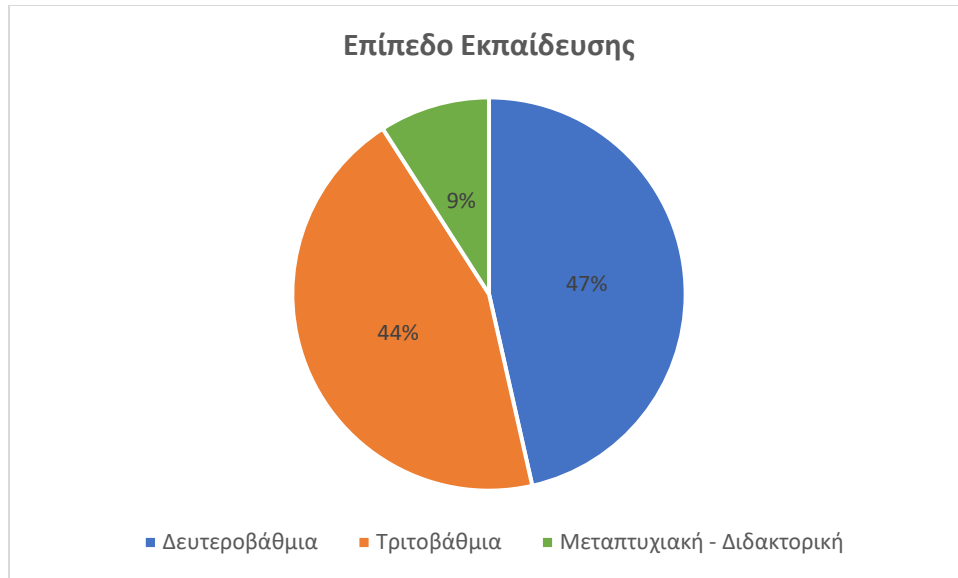
Σχέδιο 1. Γράφημα φύλου συμμετεχόντων

Η τρίτη ερώτηση αφορούσε την ηλικία των συμμετεχόντων. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το 46% (45 άτομα) ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 18 – 24 ετών, το 16% (16 άτομα) είναι μεταξύ 20 – 25 ετών, το 24% (23 άτομα) είναι μεταξύ 31 – 35 ετών και το 13% (13 άτομα) είναι 50 ετών και άνω. Αυτή η κατανομή δείχνει ότι η έρευνα προσέλκυσε κυρίως νεαρούς ενήλικες, με σημαντική εκπροσώπηση όμως από όλες τις ηλικιακές ομάδες.

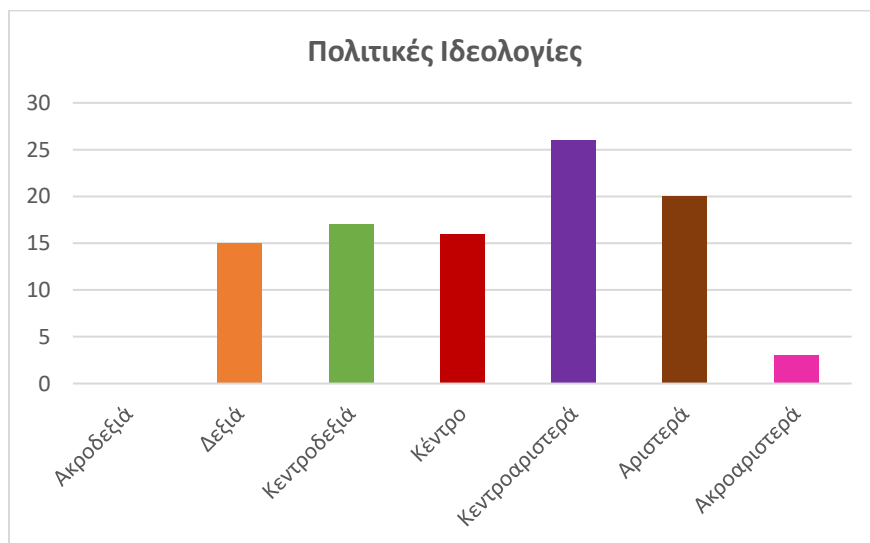
Σχέδιο 2. Γράφημα ηλικίας συμμετεχόντων

Η τέταρτη ερώτηση του ερωτηματολογίου αφορούσε το επίπεδο εκπαίδευσης που έχουν ολοκληρώσει οι συμμετέχοντες. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι συμμετέχοντες είναι κατανομημένοι ίσα μεταξύ δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, με ένα μικρό ποσοστό να κατέχει μεταπτυχιακούς ή διδακτορικούς τίτλους. Πιο συγκεκριμένα, το 46% (45 άτομα) έχει ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το 44% (43 άτομα) έχει ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ το 9% (9 άτομα) κατέχει μεταπτυχιακό ή διδακτορικό τίτλο. Η κατανομή αυτή δείχνει ότι η έρευνα έχει προσελκύσει συμμετέχοντες από διαφορετικά επίπεδα εκπαιδευτικής κατάρτισης, με την πλειοψηφία να βρίσκεται μεταξύ δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Σχέδιο 3. Γράφημα επιπέδου εκπαίδευσης συμμετεχόντων

Η πέμπτη ερώτηση του ερωτηματολογίου αφορούσε τις πολιτικές πεποιθήσεις των συμμετεχόντων. Τα αποτελέσματα αποκαλύπτουν μια ποικιλία απόψεων, με την πλειονότητα των συμμετεχόντων να τοποθετείται στην κεντροαριστερά και κέντρο. Το 3% (3 άτομα) δήλωσαν ότι είναι ακροαριστεροί, το 20% (20 άτομα) αριστεροί, το 26% (26 άτομα) κεντροαριστεροί, το 16% (16 άτομα) τοποθετούνται στο κέντρο, το 17% (17 άτομα) είναι κεντροδεξιό και το 15% (15 άτομα) δεξιό. Δεν υπήρξε κανένας συμμετέχων που να δηλώσει ακροδεξιός. Παρακάτω θα αναφερθούμε περαιτέρω στη συγκεκριμένη ερώτηση αλλά και στον τρόπο με τον οποίο περιμέναμε πως θα επηρεάσει το αποτέλεσμα της συγκεκριμένης έρευνας.

Σχέδιο 4. Γράφημα πολιτικών ιδεολογιών συμμετεχόντων

Η έκτη ερώτηση του ερωτηματολογίου αφορούσε την εξοικείωση των συμμετεχόντων με το ιστορικό πλαίσιο της Μακρονήσου. Όσον αφορά την εξοικείωση των συμμετεχόντων με το ιστορικό πλαίσιο της Μακρονήσου, το 66% (64 άτομα) δήλωσαν ότι είχαν προηγούμενη γνώση για την ιστορία της Μακρονήσου, ενώ το 34% (33 άτομα) δεν ήταν εξοικειωμένοι με αυτήν. Αυτή η κατανομή υποδεικνύει ότι η πλειονότητα των συμμετεχόντων είχε κάποια γνώση σχετικά με την ιστορική σημασία της Μακρονήσου, κάτι που μπορεί να φανεί χρήσιμο στις παρακάτω ερωτήσεις. Υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες λοιπόν, οι απαντήσεις που δόθηκαν να μην ήταν τυχαίες, αλλά να έχουν επιλεγθεί με σύνεση.

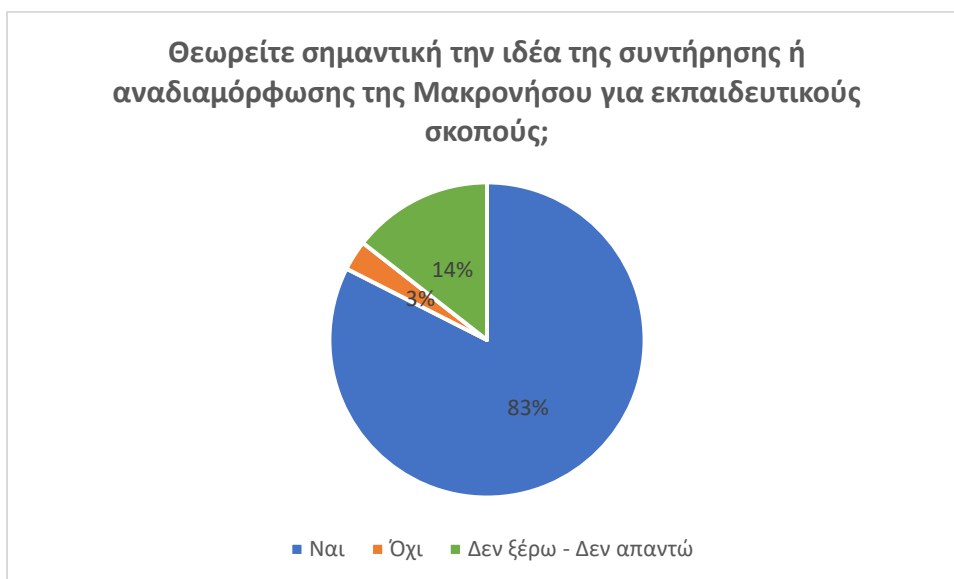
Σχέδιο 5. Γράφημα ιστορικού πλαισίου της Μακρονήσου

Η έβδομη ερώτηση του ερωτηματολογίου εξετάζει τις αντιλήψεις των συμμετεχόντων σχετικά με το αν η Μακρόνησος έχει διατηρηθεί επαρκώς ως τόπος ιστορικής μνήμης. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η πλειονότητα των συμμετεχόντων δεν έχει σαφή θέση ή είναι αναποφάσιστη σχετικά με το ζήτημα, ενώ μόνο ένα μικρό ποσοστό θεωρεί ότι η Μακρόνησος έχει διατηρηθεί επαρκώς. Μόνο το 12% (12 άτομα) απάντησαν ναι, το 40% (39 άτομα) απάντησαν όχι, ενώ το 47% (46 άτομα) δήλωσαν ότι δεν γνωρίζουν ή δεν έχουν γνώμη επί του θέματος. Φαίνεται εδώ, να υπάρχει έλλειψη πληροφόρησης σχετικά με τη διατήρηση της ιστορικής σημασίας της Μακρονήσου. Βέβαια, αρκετοί είναι αυτοί που θεωρούν πως η Μακρόνησος δεν έχει διατηρηθεί επαρκώς ως τόπος ιστορικής μνήμης, κάτι που επιβεβαιώνει και τη δική μας θεωρία πάνω στο θέμα.

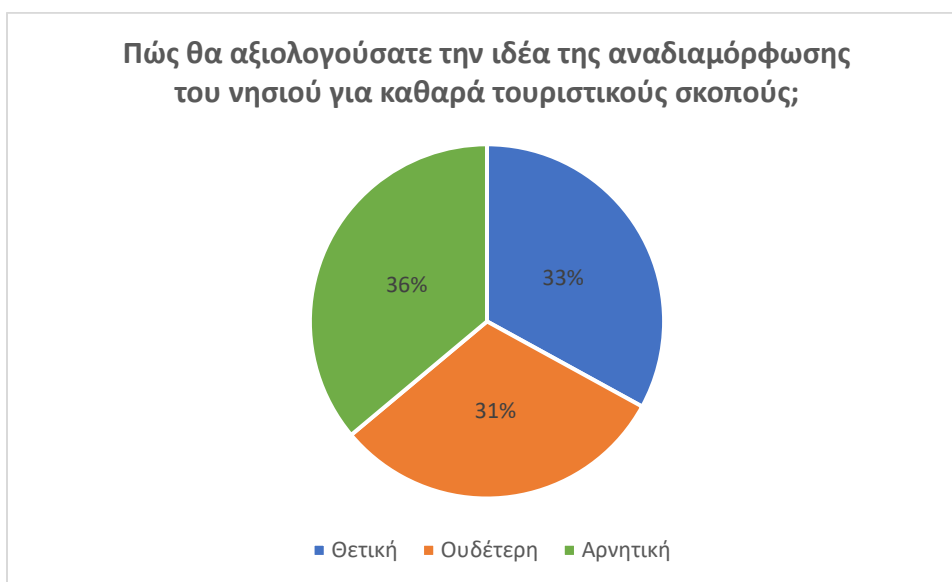
Σχέδιο 6. Γράφημα διατήρησης της Μακρονήσου

Η όγδοη ερώτηση του ερωτηματολογίου εξετάζει τη γνώμη των συμμετεχόντων για τη σημαντικότητα της συντήρησης ή αναδιαμόρφωσης της Μακρονήσου για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Σε αυτήν την ερώτηση το 82% (80 άτομα) απάντησαν ναι, το 3% (3 άτομα) απάντησαν όχι, ενώ το 14% (14 άτομα) δήλωσαν ότι δεν γνωρίζουν ή δεν έχουν γνώμη επί του θέματος. Αυτά τα αποτελέσματα υποδεικνύουν ότι η συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχόντων θεωρεί πως η διατήρηση ή η αναδιαμόρφωση της Μακρονήσου για εκπαιδευτικούς σκοπούς είναι μια σημαντική πρωτοβουλία.

Σχέδιο 7. Γράφημα εκπαιδευτικών σκοπών

Η ένατη ερώτηση του ερωτηματολογίου εξετάζει τις απόψεις των συμμετεχόντων σχετικά με την ιδέα της αναδιαμόρφωσης της Μακρονήσου για καθαρά τουριστικούς σκοπούς. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι απόψεις είναι μοιρασμένες, με τη μεγαλύτερη ομάδα να είναι αρνητική. Αναλυτικότερα, το 33% (32 άτομα) απάντησαν θετικά, το 31% (30 άτομα) ήταν ουδέτεροι, ενώ το 36% (35 άτομα) είχαν αρνητική άποψη. Διαπιστώνεται εδώ ότι υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση στις απόψεις των συμμετεχόντων σχετικά με την τουριστική αναδιαμόρφωση της Μακρονήσου.

Σχέδιο 8. Γράφημα τουριστικών σκοπών

Η τελευταία ερώτηση του ερωτηματολογίου ζητούσε από τους συμμετέχοντες να επιλέξουν το ιδανικότερο σενάριο από τέσσερα υποθετικά σενάρια για τη διάσωση και την ανάδειξη του νησιού. Ακολουθεί η ανάλυση των επιλογών και των προτιμήσεων των συμμετεχόντων:

Συντήρηση των Κτισμάτων, Δημιουργία Μουσείου (45 άτομα, 49%)

- Αυτό το σενάριο έλαβε τη μεγαλύτερη υποστήριξη από τους συμμετέχοντες. Προβλέπει τη συντήρηση των κτιρίων και τη δημιουργία μουσείου, ενώ κάποια κτίρια θα αναδιαμορφωθούν σε ερευνητικούς και συνεδριακούς χώρους για εκπαιδευτικές, ερευνητικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Δεν επιτρέπεται καμία τουριστική δραστηριότητα εκτός από ένα κυλικείο.

Συντήρηση των Κτισμάτων, Δημιουργία Μουσείου και Τουριστικών Καταλυμάτων (35 άτομα, 38%)

- Σε αυτό το σενάριο, επίσης προβλέπεται η συντήρηση των κτιρίων και η δημιουργία μουσείου, αλλά μερικά κτίρια θα αναδιαμορφωθούν σε τουριστικά καταλύματα. Επιπλέον, υποστηρίζεται μια ήπια τουριστική δραστηριότητα.

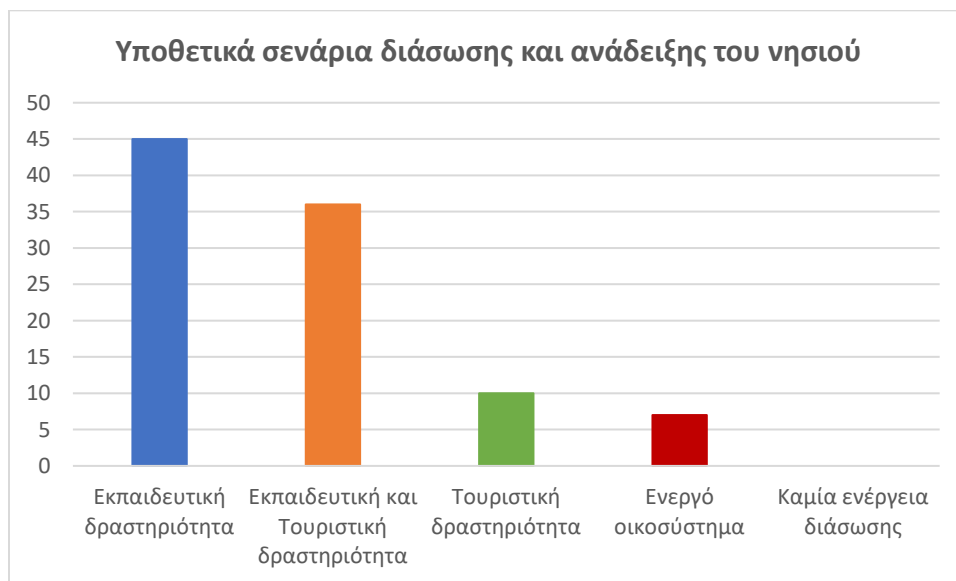
Συντήρηση των Κτισμάτων, Δημιουργία Μουσείου και Πλήρους Τουριστικής Δραστηριότητας (10 άτομα, 11%)

- Σε αυτό το σενάριο, επίσης προβλέπεται η συντήρηση των κτιρίων και η δημιουργία μουσείου, με τα υπόλοιπα κτίρια να αναδιαμορφώνονται σε τουριστικά καταλύματα. Εδώ υποστηρίζεται πλήρης τουριστική δραστηριότητα.

Καμία Προσπάθεια Διάσωσης, Δημιουργία Οικοσυστήματος (7 άτομα, 8%)

- Αυτό το σενάριο δεν έλαβε σημαντική υποστήριξη. Προβλέπει τη δημιουργία καταφυγίων για ζώα, κυψελών για μελισσοκομία και καλλιέργεια φαρμακευτικών φυτών, με το νησί να μετατρέπεται σε ενεργό οικοσύστημα.

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες προτίμησαν ένα σενάριο που συνδυάζει τη διατήρηση της ιστορικής αξίας του νησιού με την εκπαιδευτική και ερευνητική χρήση, ενώ περιορίζει την τουριστική δραστηριότητα. Αυτό αντικατοπτρίζει την επιθυμία για διατήρηση της αυθεντικότητας και της περιβαλλοντικής ισορροπίας του νησιού, συνδυασμένη με τη χρήση του για εκπαιδευτικούς και ερευνητικούς σκοπούς.

Σχέδιο 9. Γράφημα υποθετικών σεναρίων διάσωσης της Μακρονήσου

8. Ανάλυση Δεδομένων - Συζήτηση

Για την ανάλυση των δεδομένων του ερωτηματολογίου μας, χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πρόγραμμα SPSS και ειδικότερα η ανάλυση χ^2 , καθώς πρόκειται για έρευνα παρατήρησης. Αναζητούνται δηλαδή, πιθανές συσχετίσεις και όχι σχέσεις αιτιότητας. Επίσης, τα δεδομένα αποτελούσαν κατηγορικές μεταβλητές και επομένως η ανάλυση χ^2 ήταν η πιο κατάλληλη. Χρειάστηκε να δημιουργήσουμε ένα αρχείο δεδομένων στο πρόγραμμα του SPSS στο οποίο, σε κάθε στήλη εισαγάγαμε τις μεταβλητές σύμφωνα με τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου και τα δεδομένα, όπου κάθε γραμμή αντιστοιχεί σε έναν συμμετέχοντα. Για να εφαρμοστεί η μέθοδος χ^2 , έπρεπε οι μεταβλητές που αναλύσαμε να είναι σε ονομαστική ή τακτική κλίμακα και οι κατηγορίες των μεταβλητών θα πρέπει να αποτελούν ανεξάρτητες ομάδες.

Στα πλαίσια αυτά έγιναν αναλύσεις, όπως παρουσιάζονται πιο κάτω, εκ των οποίων οι εξής δεν έδωσαν κάποιο σημαντικό στατιστικό αποτέλεσμα:

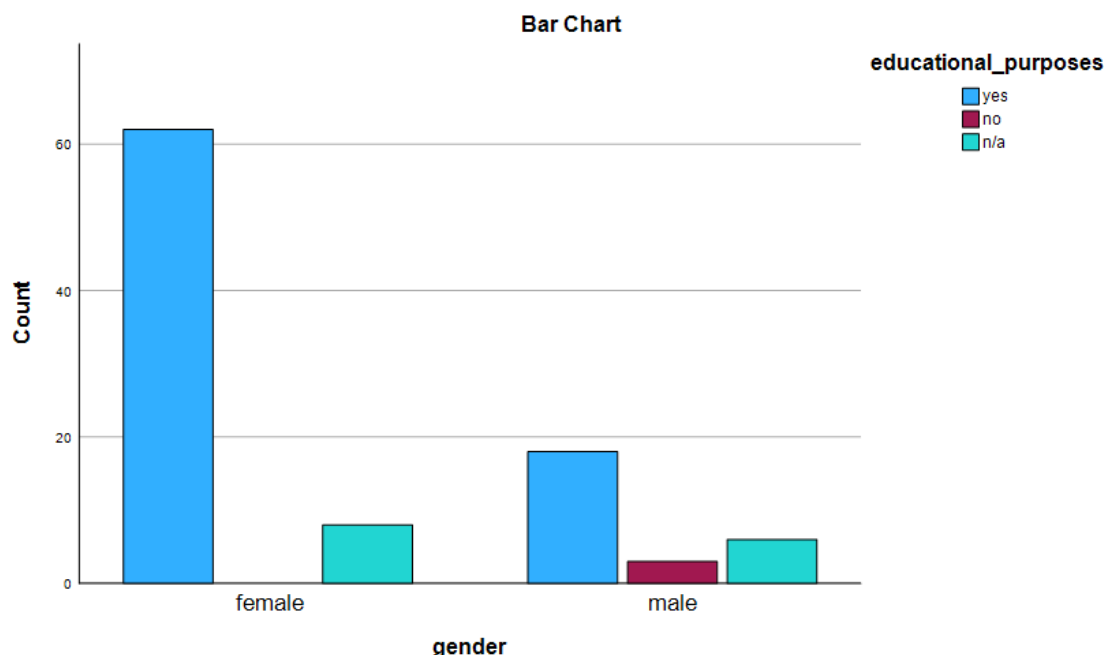
- Φύλο και προηγούμενη γνώση για την ιστορία της Μακρονήσου
- Φύλο και άποψη για την επάρκεια διατήρησης του νησιού ως ιστορικός τόπος
- Φύλο και άποψη για πιθανή τουριστική χρήση του νησιού
- Φύλο και πιθανά σενάρια ανάπτυξης του νησιού
- Ηλικία και άποψη για την επάρκεια διατήρησης του νησιού ως ιστορικός τόπος
- Ηλικία και άποψη για πιθανή εκπαιδευτική ανάπτυξη του νησιού
- Ηλικία και άποψη για πιθανή τουριστική χρήση του νησιού
- Πολιτική τοποθέτηση και προηγούμενη γνώση για την ιστορία της Μακρονήσου
- Πολιτική τοποθέτηση και άποψη για πιθανή εκπαιδευτική ανάπτυξη του νησιού
- Πολιτική τοποθέτηση και άποψη για πιθανή τουριστική χρήση του νησιού

Οι παρακάτω όμως αναλύσεις έδωσαν στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα, ως εξής:

1. Φύλο και άποψη για πιθανή εκπαιδευτική ανάπτυξη του νησιού

$$\chi^2(2)=10.484, p=.005$$

Επίσης, στα τεστ Phi and Cramer's V, η δύναμη της συσχέτισης μεταξύ των μεταβλητών είναι πολύ ισχυρή, με τιμές $p=0.005$. Μελετώντας και την εικόνα X, βλέπουμε ότι η γυναίκες έχουν ισχυρή προτίμηση για την εκπαιδευτική ανάπτυξη του νησιού.

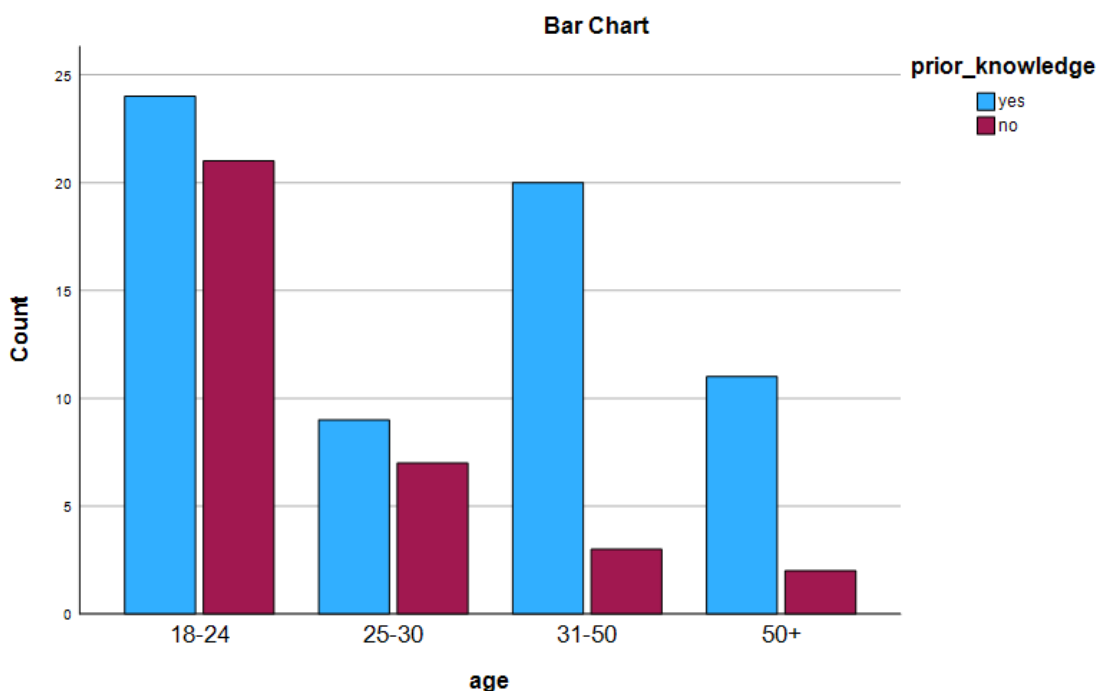
Σχέδιο 10. Γράφημα συσχέτισης φύλου και εκπαιδευτικής ανάπτυξης του νησιού

Η παρατήρηση ότι οι περισσότερες γυναίκες υποστηρίζουν την ιδέα της συντήρησης της Μακρονήσου για εκπαιδευτικούς σκοπούς, ενώ οι άντρες είναι πιο διχασμένοι μπορεί να εξηγηθεί από διαφορετικούς παράγοντες. Αρχικά, αυτό μπορεί να οφείλεται στην ευαισθησία του κάθε φύλου σε ιστορικά και πολιτισμικά θέματα. Οι γυναίκες ενδέχεται να δείχνουν μεγαλύτερη εκτίμηση σε θέματα ιστορικής συντήρησης και πολιτισμικής κληρονομιάς. Επιπλέον, μπορεί να υπάρχει διαφορά στο εκπαιδευτικό υπόβαθρο των ανδρών και των γυναικών που συμμετείχαν, με τις γυναίκες να έχουν ίσως μεγαλύτερη έκθεση σε μαθήματα ιστορίας και θεωρητικών σπουδών. Γενικότερα οι γυναίκες τείνουν να είναι πιο κοινωνικά και πολιτισμικά προσανατολισμένες, με μεγαλύτερη έμφαση στη συλλογική μνήμη και την αξία της συντήρησης της ιστορικής κληρονομιάς. Ακόμη, σημαντικό ρόλο στην αντίληψη του ρόλου της Μακρονήσου, παίζουν και οι προσωπικές αξίες και η πείρα του καθενός. Ενδεχομένως, οι γυναίκες να βλέπουν τη Μακρόνησο ως σημαντικό κομμάτι της ιστορικής μνήμης της Ελλάδας, ενώ οι άντρες μπορεί να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση σε διαφορετικές αξίες, όπως η πρακτικότητα και η χρησιμότητα των χώρων. Τέλος, θα ήταν σημαντικό να αναφέρουμε, πως η πλειοψηφία των ερωτηθέντων του ερωτηματολογίου ήταν γυναίκες, κάτι που μπορεί να επηρεάζει τη συλλογική τάση των απαντήσεων.

2. Ηλικία και προηγούμενη γνώση για την ιστορία της Μακρονήσου

$$\chi^2(3)=10.401, p=0.015$$

Επίσης, στα τεστ Phi and Cramer's V, η δύναμη της συσχέτισης μεταξύ των μεταβλητών είναι πολύ ισχυρή, με τιμές $p=0.015$. Μελετώντας και την εικόνα X, βλέπουμε ότι οι μικρότερες ηλικίες έχουν λιγότερη γνώση για την ιστορία του νησιού.

Σχέδιο 11. Γράφημα συσχέτισης ηλικίας και γνώσης για την ιστορία της Μακρονήσου

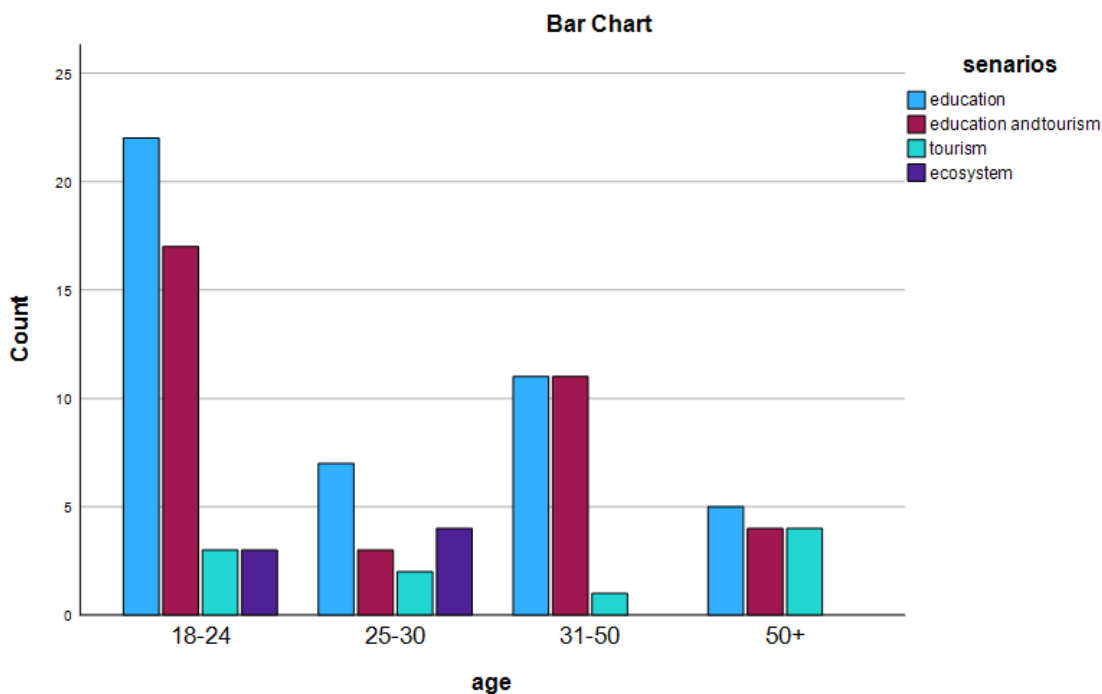
Η ανάλυση των αποτελεσμάτων της δεύτερης ερώτησης του ερωτηματολογίου για τη Μακρόνησο δείχνει διαφορές στη γνώση του ιστορικού πλαισίου της Μακρονήσου μεταξύ διαφορετικών ηλικιακών ομάδων. Οι μεγαλύτερες ηλικίες (50+) είναι πιο πιθανό να έχουν άμεσες εμπειρίες ή να έχουν μεγαλώσει σε μια εποχή που τα γεγονότα γύρω από τη Μακρόνησο ήταν πιο πρόσφατα και συζητούνταν περισσότερο στην κοινωνία και στα μέσα ενημέρωσης. Πολλοί μπορεί να έχουν ακούσει για τη Μακρόνησο από την οικογένεια ή να έχουν βιωματική γνώση λόγω της εγγύτητας των γεγονότων στην εποχή τους. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία ενδέχεται να είναι πιο εξοικειωμένοι με τη Μακρόνησο μέσω της συλλογικής μνήμης και της προφορικής ιστορίας, καθώς τα γεγονότα και οι ιστορίες της Μακρονήσου μπορεί να ήταν πιο έντονα παρόντα στις συζητήσεις και την κοινωνική συνείδηση της εποχής τους. Ακόμη, η ιστορία της Μακρονήσου μπορεί να μην αποτελεί σημαντικό

κομμάτι του σύγχρονου διδακτικού υλικού στα σχολεία. Οι νεότερες ηλικίες (π.χ. κάτω των 30) μπορεί να μην έχουν λάβει επαρκή ενημέρωση σχετικά με τη Μακρόνησο μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς ενδέχεται να μην δίνεται ιδιαίτερη έμφαση σε αυτό το θέμα. Επιπλέον, οι νεότεροι που χρησιμοποιούν περισσότερο το διαδίκτυο και τα σύγχρονα κοινωνικά μέσα δικτύωσης, επιδιώκουν από εκεί να πληροφορηθούν για την επικαιρότητα. Αυτά τα μέσα πληροφόρησης όμως, ενδέχεται να μην καλύπτουν εκτενώς – ή και καθόλου - την ιστορία της Μακρονήσου. Έτσι, οι πιο νέοι μπορεί να έχουν μεγαλώσει σε ένα διαφορετικό πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον, όπου άλλα θέματα είναι πιο προεξέχοντα. Αντιθέτως, οι μεγαλύτεροι σε ηλικία μπορεί να έχουν αντλήσει τις γνώσεις τους από βιβλία, παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης ή προσωπικές αφηγήσεις, που συχνά είναι πιο λεπτομερείς και περιεκτικές. Με την πάροδο του χρόνου, οι κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες αλλάζουν, και οι νέες γενιές μπορεί να επικεντρώνονται περισσότερο σε σύγχρονα ζητήματα παρά σε ιστορικά θέματα, μειώνοντας έτσι την έκθεσή τους σε γεγονότα όπως αυτά της Μακρονήσου.

3. Ηλικία και πιθανά σενάρια ανάπτυξης του νησιού

$$\chi^2(9)=18.974, p=0.025$$

Επίσης, στα τεστ Phi and Cramer's V, η δύναμη της συσχέτισης μεταξύ των μεταβλητών είναι πολύ ισχυρή, με τιμές $p=0.025$. Μελετώντας και την εικόνα X, βλέπουμε ότι οι μικρότερες ηλικίες έχουν μεγαλύτερη προτίμηση σε εκπαιδευτικά σενάρια, ενώ οι μεγαλύτερες προτείνουν και τουριστικά σενάρια εξίσου. Ακόμη, οι μικρότερες ηλικίες είναι και οι μοναδικές που αναφέρουν πιθανά οικολογικά σενάρια.

Σχέδιο 12. Γράφημα συσχέτισης ηλικίας και υποθετικών σεναρίων ανάδειξης του νησιού

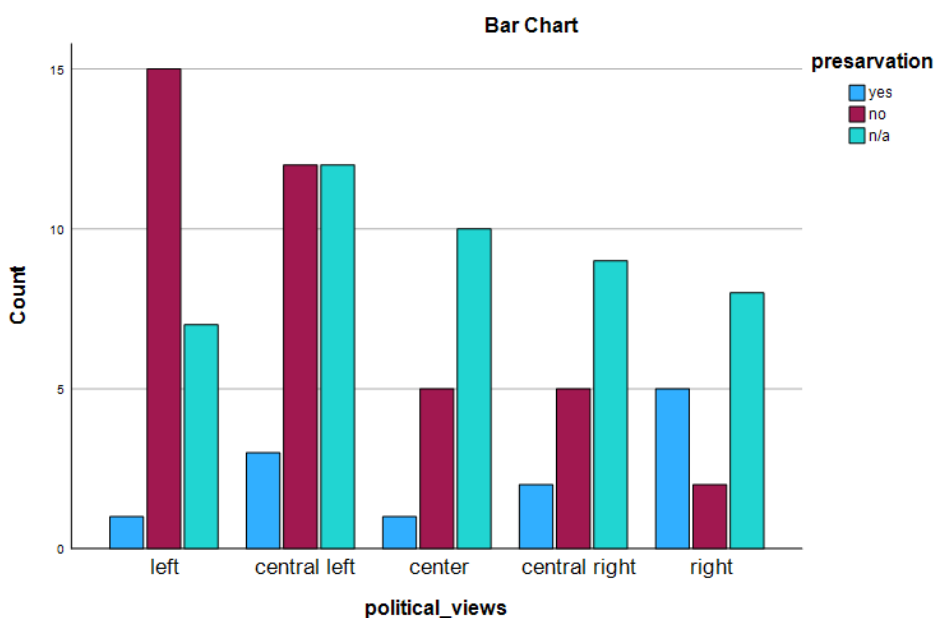
Τα παραπάνω ευρήματα μπορούν να εξηγηθούν από ποικίλες κοινωνικές, οικονομικές, και πολιτιστικές προτιμήσεις που διαφέρουν ανάλογα με την ηλικία. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων προτιμά το 1^ο σενάριο που περιλαμβάνει μόνο εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Οι νεότερες ηλικίες (18 έως 30) ενδέχεται να ενδιαφέρονται περισσότερο για την εκπαίδευση και τη διατήρηση της ιστορίας για την ανάπτυξη γνώσεων και την κοινωνική συνείδηση. Η ένταξη του τουριστικού στοιχείου στη δραστηριοποίηση του νησιού είναι λιγότερο δημοφιλής από τον εκπαιδευτικό σκοπό, αλλά αρκετοί νέοι επιλέγουν αυτό το σενάριο ως δευτερεύουσα προτίμηση. Επιπλέον, αυτή η ηλικιακή ομάδα είναι η μοναδική που επιλέγει το σενάριο που αφορά την επανασύνδεση με τη φύση. . Οι νέοι δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για περιβαλλοντικά ζητήματα και βιώσιμη ανάπτυξη. Η αυξημένη περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση είναι πιθανό να επηρεάζει την προτίμηση τους για την αποκατάσταση και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Γίνεται αντιληπτό με αυτόν τον τρόπο ότι οι πιο μικρές ηλικίες προτιμούν σενάρια με εκπαιδευτικό ή περιβαλλοντικό προσανατολισμό, αντικατοπτρίζοντας τις σύγχρονες τάσεις και τις ανησυχίες για την εκπαίδευση και το περιβάλλον. Ακόμη, οι νεότεροι μπορεί να βλέπουν μεγαλύτερη αξία στην επένδυση στην εκπαίδευση και την περιβαλλοντική προστασία ως πιο βιώσιμες μακροπρόθεσμες λύσεις. Προχωρώντας στην ηλικιακή ομάδα μεταξύ 31 – 50, υπάρχει ισοβαθμία στην προτίμηση ανάμεσα σε καθαρά εκπαιδευτικές δραστηριότητες και την ένταξη τουριστικών στοιχείων. Οι άνθρωποι αυτής της ηλικίας μπορεί να

βλέπουν τη σημασία τόσο της εκπαιδευτικής αξίας όσο και της πρακτικής εφαρμογής για οικονομικά οφέλη της χώρας. Αυτή η προτίμηση δείχνει ένα ενδιαφέρον για ισορροπία μεταξύ διατήρησης αλλά και ανάπτυξης. Η ηλικιακή ομάδα 50+, φαίνεται να προτιμά περισσότερο τα σενάρια που εντάσσουν μέσα τους το στοιχείο του τουρισμού, πιθανόν λόγω της προτίμησής τους για πρακτικές λύσεις που συμβάλλουν στην τοπική οικονομία και τη χρήση των διαθέσιμων πόρων για τουριστικά οφέλη. Παρόλα αυτά, η σημασία της ιστορίας παραμένει έντονη, και αυτό μπορεί να οφείλεται στην αυξημένη συνείδηση της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Ενδέχεται να επικεντρώνονται περισσότερο στον τουρισμό, ίσως λόγω μεγαλύτερης εκτίμησης για οικονομικές ευκαιρίες και ενδεχομένως μειωμένης ανάγκης για προσωπική εκπαιδευτική ανάπτυξη. Το καλό με τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης ερώτησης όμως είναι πως κανένας δεν επέλεξε το σενάριο που αφορούσε καμία δράση στο νησί. Αυτό δίνει την ελπίδα ότι οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται τη σημασία της ενεργής διαχείρισης και της ανάπτυξης της Μακρονήσου.

4. Πολιτική τοποθέτηση και άποψη για την επάρκεια διατήρησης του νησιού ως ιστορικός τόπος

$$\chi^2(8)=16.666, p=0.034$$

Επίσης, στα τεστ Phi and Cramer's V, η δύναμη της συσχέτισης μεταξύ των μεταβλητών είναι πολύ ισχυρή, με τιμές $p=.034$. Μελετώντας και την εικόνα X, βλέπουμε ότι οι συμμετέχοντες που δηλώνουν αριστεροί και κέντρο αριστεροί θεωρούν ότι η Μακρόνησος δεν έχει διατηρηθεί επαρκώς.

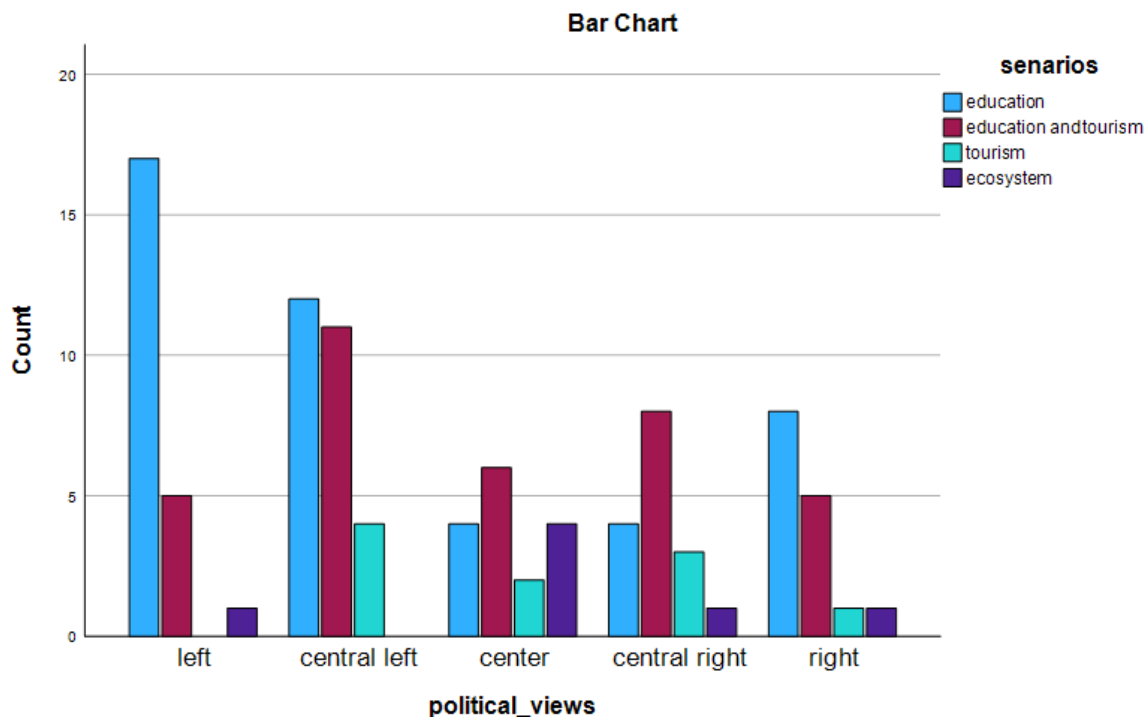
Σχέδιο 13. Γράφημα συσχέτισης πολιτικής ιδεολογίας και επάρκειας διατήρησης

Η συσχέτιση των απαντήσεων στην ερώτηση για την επαρκή διατήρηση της Μακρονήσου ως μνημείου ιστορικής μνήμης με τις πολιτικές πεποιθήσεις των ερωτηθέντων αποκαλύπτει ενδιαφέρουσες διαφορές. Η διάκριση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί μέσα από διάφορους παράγοντες που επηρεάζουν τις απόψεις τους. Αρχικά, οι αριστεροί έχουν ισχυρή σύνδεση με την ιστορία της Μακρονήσου ως σύμβολο πολιτικών διώξεων και αντίστασης. Για αυτούς, η διατήρηση του νησιού μπορεί να είναι κεντρικής σημασίας για τη μνήμη και την αναγνώριση των αγώνων του κομμουνισμού. Πολλοί μπορεί να αισθάνονται ότι η τρέχουσα κατάσταση του νησιού δεν αποδίδει την απαιτούμενη τιμή και σεβασμό στα ιστορικά γεγονότα που συνέβησαν εκεί. Επίσης, η μη επαρκής διατήρηση της Μακρονήσου μπορεί να θεωρείται ως παραμέληση της ιστορικής μνήμης και της ευθύνης να αναγνωριστεί ο πόνος που υπέστησαν εκεί οι κρατούμενοι. Ίσως ακόμη, η ιδέα της διατήρησης του νησιού να πηγάζει από την ανάγκη που νιώθουν, για την αποφυγή της επανάληψης των ίδιων λαθών στο μέλλον. Από την άλλη μεριά, όσοι δήλωσαν δεξιόι στο ερωτηματολόγιο, ενδέχεται να βλέπουν την τρέχουσα κατάσταση της Μακρονήσου ως επαρκή ή μπορεί να έχουν λιγότερη συναισθηματική σύνδεση με την ιστορική της σημασία από την αριστερή μερίδα των ερωτηθέντων. Ενδεχομένως, να βλέπουν τις προσπάθειες για περαιτέρω διατήρηση ή αναγνώριση ως υπερβολικές ή ως υπενθύμιση παλιών διχασμών. Άτομα με δεξιές πεποιθήσεις, μπορεί να εστιάζουν περισσότερο στη σύγχρονη χρήση του νησιού και λιγότερο στην αναγνώριση των ιστορικών διώξεων, δίνοντας προτεραιότητα στην οικονομική ανάπτυξη αντί της διατήρησης του νησιού ως ιστορικού μνημείου. Φαίνεται να πιστεύουν ότι οι πόροι θα μπορούσαν να διατεθούν σε άλλους τομείς που θεωρούν πιο επείγοντες ή σημαντικούς για την παρούσα κοινωνία. Αυτό σημαίνει ότι προτιμούν την αποφυγή περαιτέρω εμβάθυνσης σε διχαστικά ιστορικά ζητήματα, επιλέγοντας την εστίαση σε μια ενιαία εθνική ταυτότητα και πρόοδο της χώρας.

5. Πολιτική τοποθέτηση και πιθανά σενάρια ανάπτυξης του νησιού

$$\chi^2(12)=22.988, p=0.028$$

Επίσης, στα τεστ Phi and Cramer's V, η δύναμη της συσχέτισης μεταξύ των μεταβλητών είναι πολύ ισχυρή, με τιμές $p=0.028$. Μελετώντας και την εικόνα X, βλέπουμε ότι οι συμμετέχοντες που δηλώνουν αριστεροί να προτιμούν αποκλειστικά το σενάριο που στοχεύει στον εκπαιδευτικό χαρακτήρα του νησιού ενώ στην περίπτωση των δεξιών παρατηρείται αυξημένη η επιλογή της ένταξης του τουριστικού στοιχείου στην Μακρόνησο.

Σχέδιο 14. Γράφημα συσχέτισης πολιτικής τοποθέτησης και υποθετικών σεναρίων

Εδώ θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε γιατί οι διάφορες πολιτικές ομάδες προτιμούν διαφορετικά σενάρια, βασιζόμενοι σε κοινωνικούς, πολιτικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Αρχικά, οι αριστεροί φαίνεται να δίνουν έμφαση στην εκπαίδευση και στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης του νησιού. Εστιάζουν λοιπόν, στην ιστορική διατήρηση και εκπαιδευτική αξιοποίηση του νησιού λόγω της σημασίας της Μακρονήσου ως τοποθεσία ιστορικής μνήμης, αλλά και συμβολισμού των πολιτικών διώξεων που υπέστησαν οι αντικαθεστωτικοί. Αυτό το σενάριο συνάδει με τις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ανάδειξης της ιστορικής κληρονομιάς. Παρόλο που υπάρχουν ορισμένοι αριστεροί που υποστηρίζουν τη συνύπαρξη εκπαιδευτικών και τουριστικών δραστηριοτήτων, το ποσοστό είναι χαμηλότερο. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην προτεραιότητα που δίνουν στην εκπαιδευτική και πολιτιστική αξία του νησιού. Από ότι φαίνεται και παραπάνω, κανένας από τους αριστερούς δεν επιλέγει την καθαρά τουριστική ανάπτυξη του νησιού, καθώς αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως υποβάθμιση ή εμπορευματοποίηση ενός τόπου σημαντικού για τη μνήμη των θυμάτων. Παρόλα αυτά, μερικοί αριστεροί υποστηρίζουν τη μετατροπή του νησιού σε φυσικό καταφύγιο, εκφράζοντας με αυτόν τον τρόπο τις περιβαλλοντικές τους ανησυχίες που συχνά συνδέονται με την πολιτική τους στάση. Ωστόσο, αυτή η προτίμηση είναι πολύ λιγότερο διαδεδομένη, μιας και η ιστορική μνήμη φαίνεται να παραμένει το κύριο μέλημά τους. Από την άλλη μεριά, οι δεξιοί δείχνουν αυξημένη προτίμηση στην καθαρά τουριστική δραστηριότητα. Αυτό μπορεί

να αντικατοπτρίζει την προτεραιότητα που δίνουν στην οικονομική ανάπτυξη και την εκμετάλλευση τουριστικών πόρων για την ενίσχυση της τοπικής και εθνικής οικονομίας. Αν και η εκπαιδευτική αξιοποίηση παραμένει δημοφιλής μεταξύ των δεξιών, δεν είναι τόσο κυρίαρχη όσο στους αριστερούς. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε μια λιγότερο συναισθηματική προσέγγιση απέναντι στην ιστορική πλευρά του νησιού. Η συνύπαρξη τουριστικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων είναι επίσης δημοφιλής, καθώς παρέχει έναν συμβιβασμό μεταξύ οικονομικής εκμετάλλευσης και εκπαιδευτικής αξίας. Η επιλογή ενός ενεργού οικοσυστήματος είναι σπανιότερη στους δεξιούς, καθώς μπορεί να θεωρείται λιγότερο αποδοτική οικονομικά αλλά και λιγότερο σημαντική συγκριτικά με τις άλλες προτάσεις. Οι κεντρώοι και κεντροδεξιοί υποστηρίζουν κυρίως τη μέτρια τουριστική ανάπτυξη σε συνδυασμό με εκπαιδευτικές δραστηριότητες, επιδιώκοντας μια ισορροπία μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και διατήρησης της ιστορικής μνήμης. Αυτή η προσέγγιση αντικατοπτρίζει τη μετριοπαθή πολιτική τους θέση που συχνά προτείνει λύσεις που ικανοποιούν πολλαπλές ανάγκες. Υπάρχει επίσης σημαντική υποστήριξη για την εκπαιδευτική αξιοποίηση του νησιού, αλλά σε μικρότερο βαθμό από τους αριστερούς. Τέλος, οι κεντροαριστεροί παρουσιάζουν μια απρόσμενη μεγαλύτερη προτίμηση για καθαρά τουριστική ανάπτυξη σε σύγκριση με άλλες πολιτικές ομάδες. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε έναν πιο ευέλικτο τρόπο σκέψης για την εκμετάλλευση του νησιού για οικονομικούς λόγους, ενώ διατηρούν τις αξίες της ιστορικής μνήμης σε δεύτερο πλάνο. Οι κεντροαριστεροί, όπως και οι κεντρώοι, μπορεί να επιθυμούν έναν συνδυασμό εκπαιδευτικών και τουριστικών δραστηριοτήτων, επιδιώκοντας ισορροπία. Ενώ υποστηρίζουν την εκπαιδευτική χρήση, αυτό δεν κυριαρχεί όπως στους αριστερούς, λόγω της αυξημένης προτίμησής τους για τουριστική ανάπτυξη.

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων του ερωτηματολογίου για τη Μακρόνησο ανέδειξε πλούσια δεδομένα και πολύπλευρες απόψεις των ερωτηθέντων, προσφέροντας πολύτιμες γνώσεις για τη διαχείριση και την ανάδειξη του νησιού. Η συνολική τάση των αποτελεσμάτων αποκαλύπτει πως η κοινωνική και δημογραφική ταυτότητα, οι πολιτικές πεποιθήσεις, η ηλικία, και το φύλο διαμορφώνουν καθοριστικά τις απόψεις των πολιτών. Συγκεντρωτικά, η παραπάνω ανάλυση υπογραμμίζει την ανάγκη για μια πολυδιάστατη και συμπεριληπτική προσέγγιση στη διαχείριση της Μακρονήσου. Η συνύπαρξη εκπαιδευτικών, τουριστικών και περιβαλλοντικών στοιχείων φαίνεται να είναι απαραίτητη για την ικανοποίηση των διαφορετικών απόψεων και αναγκών της κοινωνίας. Ως εκ τούτου, οποιαδήποτε μελλοντική στρατηγική θα πρέπει να βασίζεται σε έναν συμμετοχικό διάλογο που θα επιδιώκει να συνδυάσει την ιστορική διατήρηση με την αειφόρο ανάπτυξη και τη σύγχρονη εκμετάλλευση του νησιού.

9. Συμπεράσματα

Ο σκοτεινός τουρισμός καταπιάνεται ενεργά με ιστορικές πτυχές και θέματα θανάτου, προσφέροντας τη δυνατότητα εξειδίκευσης σε τομείς της τουριστικής δραστηριότητας που εστιάζουν σε σημαντικά ιστορικά μέρη, τα οποία συχνά αμελούνται λόγω της παλαιότητάς τους και των διαφόρων πολιτικών ή κοινωνικών παραγόντων. Η έρευνα γύρω από τον σκοτεινό τουρισμό αναδεικνύει ότι είναι ένας εναλλακτικός κλάδος του τουρισμού με πολλές προοπτικές εξέλιξης στο μέλλον. Παρόλο που αυτή η μορφή τουρισμού είναι ακόμα περίπλοκη και η εννοιολογική της ταυτότητα δεν έχει πλήρως καθοριστεί, δείχνει δυναμική για περαιτέρω ανάπτυξη.

Κατά την υλοποίηση αυτής της πτυχιακής εργασίας, χρειάστηκε να μελετηθεί σχετική βιβλιογραφία, κυρίως στην αγγλική γλώσσα, καθώς οι ελληνικές πηγές ήταν περιορισμένες. Επιλέξαμε τη Μακρόνησο ως παράδειγμα για να υποστηρίξουμε την έρευνά μας και να εξετάσουμε αν οι έννοιες και οι αρχές του σκοτεινού τουρισμού μπορούν να εφαρμοστούν σε μια τοποθεσία στην Ελλάδα. Στο πλαίσιο της έρευνας, δημιουργήσαμε ένα ερωτηματολόγιο για να αξιολογήσουμε πόσο εξοικειωμένος είναι ο κόσμος με τις τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού και πως επιθυμούν να διαμορφωθεί η Μακρόνησος για μια μελλοντική επίσκεψη.

Οι τοποθεσίες του σκοτεινού τουρισμού, όπως και η Μακρόνησος, μπορούν να λειτουργήσουν ως χώροι θρήνου και μνήμης, επιτρέποντας στους επισκέπτες να αναγνωρίσουν και να ερμηνεύσουν τα γεγονότα του παρελθόντος όχι μόνο μέσω της ιστορικής αφήγησης, αλλά και βιωματικά μέσα από την ίδια την επίσκεψη στον τόπο. Αν και ο σκοτεινός τουρισμός δεν είναι ευρέως γνωστός στην κοινωνία, παρά μόνο σε κάποιους τουρίστες που ενδιαφέρονται για εναλλακτικές μορφές τουρισμού, διαθέτει περιθώρια διαδοχής και μπορεί να προσελκύσει περισσότερους επισκέπτες στο μέλλον. Παράλληλα, αναγνωρίζεται ότι θα υπάρξουν προκλήσεις και πιέσεις από την εμπορευματοποίηση αυτών των τοποθεσιών, καθώς και από την ανάγκη για οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, όσο ο σεβασμός για την ιστορικότητα και την αυθεντικότητα αυτών των τόπων διατηρείται, η άμεση επαφή του κοινού με τις αλήθειες και τις εμπειρίες που προσφέρει ο σκοτεινός τουρισμός μπορεί να προσδώσει μεγαλύτερη αξία και ευαισθητοποίηση γύρω από σημαντικά ιστορικά γεγονότα.

Η έρευνα για τον σκοτεινό τουρισμό, με τη Μακρόνησο ως μελέτη περίπτωσης αναδεικνύει μια σημαντική διαπίστωση: πολλοί άνθρωποι έχουν επισκεφτεί τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού χωρίς

να γνωρίζουν ότι κατατάσσονται σε αυτή την κατηγορία. Αυτό δείχνει ότι υπάρχει ήδη μια εγγενής επιθυμία των επισκεπτών να γνωρίσουν μέρη συνδεδεμένα με ιστορικά γεγονότα πόνου και δυστυχίας, κυρίως από την ανάγκη να μάθουν για την ιστορία του τόπου και όχι εξαιτίας κάποιας προώθησης ή διαφήμισης του σκοτεινού τουρισμού. Η Μακρόνησος αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κατάστασης στην Ελλάδα. Παρόλο που αντιλαμβανόμαστε ότι είναι μια τοποθεσία με σκοτεινή ιστορική σημασία, πολλοί άνθρωποι δεν την έχουν επισκεφτεί και δεν γνωρίζουν πολλά για το παρελθόν της. Τα ευρήματα από το ερωτηματολόγιο της παρούσας πτυχιακής εργασίας επιβεβαιώνουν ότι η άγνοια γύρω από τη Μακρόνησο είναι εκτεταμένη. Παράλληλα, υπάρχει έντονη επιθυμία για αναδιαμόρφωση και ανάδειξη του νησιού, κάτι που καταδεικνύει το ενδιαφέρον του κοινού για μια μελλοντική επίσκεψη, εφόσον το νησί μπορέσει να ανταποκριθεί στις προσδοκίες του.

Τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου ανέδειξαν ότι υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν την επιθυμία για ανάδειξη ή μη των τοποθεσιών σκοτεινού τουρισμού. Αυτοί οι παράγοντες περιλαμβάνουν το φύλο, την ηλικία, καθώς και τις πολιτικές πεποιθήσεις των συμμετεχόντων. Κατανοούμε ότι οι διάφορες δημογραφικές ομάδες έχουν διαφορετικές αντιλήψεις και επιθυμίες όσον αφορά τις τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού, κάτι που πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά τον σχεδιασμό και την ανάδειξή τους.

Αυτή η έρευνα υπογραμμίζει ότι όσο πιο συγκεκριμένη γίνεται η έννοια του σκοτεινού τουρισμού, τόσο περισσότερο αυξάνεται το ενδιαφέρον και η εμπλοκή του κοινού με αυτήν. Το καινοτόμο στοιχείο της προσέγγισης του σκοτεινού τουρισμού μπορεί να κινήσει την περιέργεια και το ενδιαφέρον του κοινού για μια νέα εμπειρία. Είναι, λοιπόν, σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι ο σκοτεινός τουρισμός μπορεί να συμβάλει στην ανάδειξη, διατήρηση και ανανέωση πολλών ιστορικών τοποθεσιών. Μέσα από την κατανόηση και την προώθηση του σκοτεινού τουρισμού, αυτές οι τοποθεσίες μπορούν να «ξεφύγουν» από την παραμέληση και να λάβουν τη θέση που τους αξίζει τόσο από την πλευρά των κυβερνήσεων όσο και από την κοινωνία. Η διατήρηση της αυθεντικότητας και του σεβασμού για τα ιστορικά γεγονότα σε συνδυασμό με μια προσεκτική και ενημερωμένη προσέγγιση μπορεί να ενισχύσει την αξία τους και να προσφέρει μια πιο βαθιά και ειλικρινή εμπειρία στους επισκέπτες.

Κατά τη διάρκεια της πτυχιακής εργασίας, αντιμετωπίστηκαν ορισμένοι περιορισμοί που ενδέχεται να επηρέασαν την έρευνα μας. Αρχικά, η έλλειψη ελληνικών πηγών σχετικά με τον σκοτεινό τουρισμό μας υποχρέωσε να βασιστούμε κυρίως σε ξενόγλωσσες πηγές. Αυτό μπορεί να επηρέασε την προσαρμογή των θεωρητικών μοντέλων στο ελληνικό πλαίσιο αργότερα. Επιπλέον, η φυσική

πρόσβαση στη Μακρόνησο ήταν περιορισμένη, δυσχεραίνοντας την άμεση συλλογή πρωτογενών δεδομένων και την αξιολόγηση της τοποθεσίας από κοντά. Ακόμη, ο περιορισμένος χρόνος για τη διεξαγωγή της έρευνας περιόρισε την ικανότητά μας να εμβαθύνουμε σε περισσότερες τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού και να αναλύσουμε επιπλέον δεδομένα. Αυτό συνέβαλε και στη λήξη του ερωτηματολογίου από νωρίς, περιορίζοντάς μας στις 100 απαντήσεις. Εάν υπήρχε περισσότερος χρόνος, το δείγμα του ερωτηματολογίου θα μπορούσε να είναι περισσότερο αντιπροσωπευτικό του γενικού πληθυσμού, γεγονός που ίσως να επηρέαζε την ποικιλία των απόψεων που συλλέχθηκαν. Επομένως, τα συμπεράσματα της παρούσας έρευνας μπορούν να κατανοηθούν μόνο στα πλαίσια του συγκεκριμένου δείγματος και δεν είναι γενικεύσιμα. Τέλος, οι απόψεις των ήδη συμμετεχόντων πιθανώς να διαμορφώθηκαν από τις προσωπικές εμπειρίες ή προκαταλήψεις, επηρεάζοντας την αντικειμενικότητα των απαντήσεων. Παρά τους περιορισμούς αυτούς όμως, τα ευρήματα της έρευνας παρέχουν σημαντικές ενδείξεις για το σκοτεινό τουρισμό και τις δυνατότητες ανάπτυξης της Μακρονήσου ως τοποθεσίας σκοτεινού τουρισμού.

Αναλογιζόμενη όμως, την πορεία και τα αποτελέσματα της πτυχιακής μου εργασίας, νιώθω ικανοποιημένη από τη δουλειά που έχει γίνει. Η διεξαγωγή της έρευνας για τον σκοτεινό τουρισμό και η μελέτη περίπτωσης της Μακρονήσου, μου επέτρεψε να εξερευνήσω ένα ενδιαφέρον και αναδυόμενο πεδίο στον τουρισμό και να συμβάλω στην κατανόηση και ανάδειξη των τοποθεσιών με ιστορική και συναισθηματική βαρύτητα. Ωστόσο, εάν είχα την ευκαιρία να επαναλάβω την εργασία από την αρχή, θα επικεντρωνόμουν στα εξής σημεία για περαιτέρω βελτίωση:

- 1) Θα αφιέρωνα περισσότερο χρόνο στην εύρεση επιπλέον πληροφοριών και πηγών, ώστε να ενισχύσω τη βιβλιογραφική βάση και να προσφέρω μια πιο ολοκληρωμένη θεώρηση του σκοτεινού τουρισμού στο ελληνικό πλαίσιο.
- 2) Θα προσπαθούσα να οργανώσω μια επίσκεψη στη Μακρόνησο αλλά ίσως και σε άλλες πιθανές τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού στην Ελλάδα.
- 3) Θα επιδίωκα να συλλέξω απαντήσεις από ένα μεγαλύτερο και πιο ποικίλο δείγμα συμμετεχόντων, ώστε τα αποτελέσματα να είναι πιο αντιπροσωπευτικά του γενικού πληθυσμού. Αυτό θα μπορούσε να προσφέρει πιο ισχυρά και γενικεύσιμα ευρήματα.

Παρόλο που οι παραπάνω αλλαγές θα μπορούσαν να ενισχύσουν περαιτέρω την έρευνα, θεωρώ ότι η παρούσα εργασία έχει επιτύχει σημαντικά αποτελέσματα και συμβάλλει ουσιαστικά στη μελέτη του σκοτεινού τουρισμού και της ανάπτυξης του ως εναλλακτικής μορφής τουρισμού στην Ελλάδα.

Η παρούσα εργασία θα μπορούσε να αποτελέσει βάση για μελλοντικές έρευνες και να υποδείξει ποιες κατευθύνσεις ή πτυχές του σκοτεινού τουρισμού θα ήταν ενδιαφέρον να μελετηθούν

περαιτέρω. Για αρχή, θα ήταν χρήσιμο να επεκταθεί η έρευνα και σε άλλες τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού στην Ελλάδα που θα ενισχύσει τον γενικότερο κλάδο αυτού του είδους τουρισμού για τη χώρα. Με αυτόν τον τρόπο, θα μελετηθούν και τα κοινά χαρακτηριστικά αλλά και οι διαφορές που επηρεάζουν την ελκυστικότητα και την ανάπτυξη αυτών των τοποθεσιών. Επιπλέον, τέτοιου είδους έρευνες, θα ενισχύσουν και την ελληνική βιβλιογραφία για τη θεματολογία του σκοτεινού τουρισμού. Θα ήταν ενδιαφέρον να μελετηθούν περαιτέρω οι κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις της επίσκεψης σε τοποθεσίες σκοτεινού τουρισμού, τόσο για τους επισκέπτες όσο και για τις τοπικές κοινότητες. Με αυτόν τον τρόπο, θα κατανοηθεί καλύτερα πώς τέτοιες εμπειρίες επηρεάζουν την προσωπική ανάπτυξη των επισκεπτών και την κοινωνική συνοχή των τοπικών κοινοτήτων. Με την «άνθιση» του κλάδου του σκοτεινού τουρισμού, μελέτες που θα εστιάζουν στην ανάπτυξη και εφαρμογή στρατηγικών διαχείρισης και προώθησης μπορούν να βοηθήσουν στην προσέλκυση του κατάλληλου κοινού και στην προστασία της ιστορικής τους αξίας. Έτσι, θα δημιουργηθούν κατευθυντήριες γραμμές για τη διατήρηση του σεβασμού και της αξιοπρέπειας αυτών των σκοτεινών τοποθεσιών, ενώ παράλληλα ενισχύεται η οικονομική τους βιωσιμότητα. Επίσης, ο ψηφιακός κόσμος μέσω των διαδικτυακών πλατφορμών και της εικονικής πραγματικότητας, μπορεί να προσφέρει νέες δυνατότητες για μελέτη, ειδικά σε περιόδους που η φυσική πρόσβαση είναι περιορισμένη. Θα διερευνηθεί επομένως, πώς οι ψηφιακές τεχνολογίες μπορούν να ενισχύσουν την εμπειρία του σκοτεινού τουρισμού και να προσελκύσουν ένα ευρύτερο κοινό. Τέλος, ερευνητές θα μπορούσαν ασχοληθούν και με τις οικονομικές επιπτώσεις του σκοτεινού τουρισμού προσφέροντας σημαντικές πληροφορίες για την αξιολόγηση της βιωσιμότητάς του ως εναλλακτικής μορφής τουρισμού και να αξιολογηθούν έτσι οι τρόποι με τους οποίους ο σκοτεινός τουρισμός μπορεί να συμβάλλει στην τοπική οικονομία και να δημιουργήσει νέες ευκαιρίες απασχόλησης.

Συνοψίζοντας, ο σκοτεινός τουρισμός αποτελεί ένα πολλά υποσχόμενο πεδίο με ποικίλες ευκαιρίες για περαιτέρω έρευνα. Η συνέχιση της έρευνας σε αυτόν τον τομέα μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην καλύτερη κατανόηση και ανάπτυξη του, παρέχοντας παράλληλα νέες προοπτικές για την αξιοποίηση και διατήρηση πολλών ιστορικών τοποθεσιών.

Βιβλιογραφία

- Ashworth, G. J., & Isaac, R. K. (2015). Have we illuminated the dark? Shifting perspectives on 'dark' tourism. *Tourism Recreation Research*, σσ. 316-325.
- Biran, A., Poria, Y., & Oren, G. (2011). SOUGHT EXPERIENCES AT (DARK) HERITAGE SITES. *Annals of Tourism Research*, σσ. 820-841.
- Bolan, P., & Simone-Charteris, M. (2018). 'Shining a digital light on the dark': Harnessing online media to improve the dark tourism experience. *The Palgrave Handbook of Dark Tourism Studies*, σσ. 727-746.
- Bowman, M. S., & Pezzullo, P. C. (2009). What's so 'Dark' about 'Dark Tourism'? Death, Tours, and Performance. *Tourist Studies*, σσ. 187-202.
- Fonseca, A. P., Seabra, C., & Silva, C. (2015, March 4). Dark Tourism: Concepts, Typologies and Sites. *Journal of Tourism Research & Hospitality*.
- Liberato, D., Liberato, P., & Gonçalves, A. (2019). Dark Tourism, the Dark Side of Cultural Tourism. Application to the City of Porto. *Springer Proceedings in Business and Economics*, σσ. 163-178.
- Light, D. (2017, August). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, σσ. 275-301.
- Martini, A., & Buda, D. M. (2020, March 18). Dark tourism and affect: framing places of death and disaster. *Current Issues in Tourism*, σσ. 679-692.
- Minić, N. (2012). Development of „Dark“ Tourism in the Contemporary Society. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, σσ. 81-103.
- Philip, S. (2013). Dark tourism scholarship: A critical review. *International Journal of Culture, Tourism, and Hospitality Research*, σσ. 307-318.
- Robb, E. M. (2009). Violence and Recreation: Vacationing in the Realm of Dark Tourism. *Agricultural History*, σσ. 51-60.
- Stone, P. R. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, σσ. 145-160.

Stone, P., & Sharpley, R. (2008, April). Consuming dark tourism: A Thanatological Perspective. *Annals of Tourism Research*, σσ. 574-595.

Timm Knudsen, B. (2011, July 26). Thanatourism: Witnessing Difficult Pasts. *Sage Journals* , σσ. 55-72.

Wight, A. C. (2006, April). Philosophical and methodological praxes in dark tourism: Controversy, contention and the evolving paradigm. *Sage Journals*, σσ. 119-129.

Γάτας, Χ., & Βαρύτης, Ν. (2008). Οικισμοί, κτίσματα και εγκαταστάσεις της Μακρονήσου. Αποτυπώσεις, καταγραφές τρόποι διαχείρισης και προτάσεις ανάδειξης της Μακρονήσου ως τόπου ιστορικής μνήμης.

Καραμανωλάκης, Β. (1999). Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης. *Μνήμων*, σσ. 284-288.

Μακρόνησος Ψηφιακό Μουσείο. (χ.χ.). Ανάκτηση από <https://www.makronissos.org/>

Παραρτήματα

ΠΑ.Δ.Α. - ΑΡ.ΠΡΩΤ: 47190 - 11/06/2024 Αιγάλεω

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥΠΟΛΗ ΑΛΕΟΥΣ ΑΙΓΑΛΕΩ

Ταχ. Δ/ση: Αγ. Σπυρίδωνος, Αιγάλεω ΤΚ 12243

Τηλέφωνο: 2105387294

e-mail: ethics@uniwa.gr

Πληροφορίες: Ευαγγελία Καπουτσή

Αιγάλεω: 11/06/2024

ΘΕΜΑ: Απάντηση σε αίτησή σας

ΠΡΟΣ: κ. Αντωνίου Αγγελική

Έγκριση της πρότασης

Σας γνωρίζουμε ότι η Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας (Ε.Η.Δ.Ε.) του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής (ΠΑ.Δ.Α.), στην 18η/30-05-2024 συνεδρίασή της, μέσω τηλεδιάσκεψης, εξέτασε το περιεχόμενο του ερευνητικού πρωτοκόλλου με τίτλο «Δημιουργία περιεχομένου σε εφαρμογές σκοτεινού τουρισμού», με αριθμό πρωτοκόλλου 39923/20-05-2024 και Επιστημονικά Υπεύθυνη την κ. Αντωνίου Αγγελική και ερευνήτρια την κ. Χρήστου Μαρίνα.

Λαμβάνοντας υπόψη:

1. Το έντυπο υποβολής της αίτησης
2. Το ερευνητικό πρωτόκολλο
3. Το έντυπο συγκατάθεσης των συμμετεχόντων στην έρευνα
4. Όλα τα συμπληρωματικά στοιχεία και έγγραφα που ζητήθηκαν

Η Επιτροπή έκρινε ότι η προτεινόμενη έρευνα συνάδει με τους γενικά παραδεδομένους κανόνες ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας και ερευνητικής ακεραιότητας ως προς το περιεχόμενο και τον τρόπο διεξαγωγής του ερευνητικού έργου.

Επισημαίνεται ότι οι Επιστημονικά Υπεύθυνοι ή/και οι Επιβλέποντες Καθηγητές και οι ερευνητές παραμένουν υπεύθυνοι για τη λήψη των κατάλληλων τεχνικών και οργανωτικών μέτρων για την ασφαλή επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων ατόμων σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας καθώς και κατά την δημοσιοποίηση αυτής.

Σε περίπτωση που προκύψει οποιαδήποτε τροποποίηση στο πρωτόκολλο της μελέτης θα πρέπει να επανυποβληθεί στην Ε.Η.Δ.Ε για επικαιροποίηση της έγκρισης.

Η Πρόεδρος

Stamatia Gkarani
Digitally signed by
Stamatia Gkarani
Date: 2024.06.11
13:31:46 +03'00'

Τ. Γκαράνη-Παπαδάτου

Εικόνα 6. Απόφαση Επιτροπής Ηθικής και Δεοντολογίας Έρευνας